

Neki aspekti pravnog položaja ženâ u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu

Predmet analize rada su odredbe Vinodolskoga zakona te Senjskog i Krčkog statuta koje se odnose na pravni položaj ženâ u zakonodavstvu tih srednjovjekovnih sjeverno-kvarnerskih općina. S obzirom da statuti pisani hrvatskim jezikom sadrže vrlo malo odredbi koje govore o ulozi žene u obiteljskome životu, naglasak je stavljen na kazneno pravo gdje će se nastojati utvrditi za koja su krivična djela počinjena nad ženama ili za ona koja su žene same počinile, predviđene kakve kazne, tj. općenito kakav je bio sustav kažnjavanja žena u usporedbi s kažnjavanjem muških prijestupnika. Kroz komparaciju pojedinih odredbi ovih triju statuta i njihovu detaljniju analizu, može se steći određeni uvid u položaj žena u kodificiranom običajnom pravu triju kvarnerskih općina u XIII. i XIV. stoljeću.

Ključne riječi: položaj žena, kazneno pravo, Vinodolski zakon, Senjski statut, Krčki statut, srednji vijek

Uvod

Sredinom XIII. stoljeća Krčki knezovi šire svoj utjecaj s Krka na susjedno kopno i uspijevaju ishoditi da im hrvatsko-ugarski vladari priznaju punu vlast nad Vinodolom i Modrušem.¹ Iako im je zbog pristajanja uz Belu IV. za vrijeme tatarske provale Venecija nakratko oduzela krčko kneštvo, godine 1260. vratila im je oduzeto. Stoga su Krčki knezovi priznavali dvije vlasti nad sobom, mletačku u odnosu na Krk i hrvatsko-ugarskih vladara u odnosu na kopnena područja – Vinodol, Modruš i Senj.²

1 Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1976, str. 382; Tomislav Raukar smatra da su Krčki knezovi proširili svoju vlast na hrvatsko kopno (Vinodol) već u XII. stoljeću, a sredinom XIII. postaju gospodari Senja i ističe da se pritom nisu konfrontirali ni s jednom političkom vlašću. Vidi: Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest FF u Zagrebu, 1997, str. 208.

2 Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, str. 382.

Vinodol i pojedina istarska i kvarnerska mjesta dočekuju Krčke knezove kao već formirane općine.³ To je uočljivo i u Vinodolskome zakonu, koji utvrđuje pravno i društveno ustrojstvo vinodolskih općina, a Vinodol je potkraj XIII. st. činio skup od devet općina, u čijem je središtu grad Novi, a ne velikaško vlastelinstvo. Vinodolske općine po svom urbanom ustrojstvu bile su *castra*, naselja okupljena oko kaštela, dok je Senj već od druge polovice XII. st. bio *civitas*, biskupsko sjedište.⁴ Krk je još od bizantskoga vremena, kada je zajedno s drugim gradovima Donje Dalmacije (Splitom, Trogirom, Zadrom, Rabom i Osorom) bio uklopljen u bizantski temat, imao status grada (*civitas*) i biskupskoga sjedišta.⁵

Vinodolski zakon, napisan na hrvatskome jeziku (čakavštini)⁶ na blagdan Triju kraljeva 1288. godine, nastao je, dakle, kao rezultat dogovora devet vinodolskih općina i kneza Krka, Modruša i Vinodola u sređivanju njihovih međusobnih odnosa.⁷ U prisutnosti kneza Leonarda iz moćne velikaške obitelji Krčkih knezova, kasnije nazvanih Frankapanima, predstavnici Bakra, Bribira, Drivenika, Grižana, Grobnika, Hreljina, Ledenica, Novog Vinodolskog i Trsata okupili su se i zapisali zakone »koje su čuli od svojih očeva i djedova«,⁸ dakle staro običajno pravo, ali dodali su i neke nove odredbe koje su bile u skladu s potrebama vremena.

Već u uvodu Vinodolskoga zakona ističe se kako je on napisan na poticaj predstavnika vinodolskih općina, ali iz samoga teksta vidljivo je da zakon istodobno odražava i interese Krčkih knezova. To znači da Vinodolski zakon kodificira vinodolsko običajno pravo, uz suglasnost velikaša. Vinodolski zakon, čini se, rezultat je spora koji je nastao između već oblikovana vinodolskog društva i novopridošla gospodara, tj. ovdje se zasigurno radi o pokušaju pronalaska kompromisnog rješenja između prava jasno formirane zajednice i onoga što od njih očekuje novi magnatski gospodar.⁹ U tome smislu, još je davne 1912. godine Marko Kostrenčić ustvrdio da Vinodolski zakon ne predstavlja samo popis običajnoga prava, niti statut autonomne

3 Isto, str. 383.

4 Tomislav Raukar, »Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo«, *Historijski zbornik*, XLV (1992), br. 1, str. 164.

5 Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1971, str. 121.

6 Izvornik je bio pisan ustavnim (liturgijskim) pismom – glagoljicom, a prijepis iz XVI. stoljeća napisan je kurzivnom glagoljicom (poslovnim pismom onoga vremena).

7 Vinodolski zakon datiran je »va vrime ubo velikih muži, gospode Fedriga, Ivana, Leonarda, Dujma, Bartola i Vida krčkih, vinodolskih i modruških knezi.« Vidi: Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, Djela JAZU 44, Zagreb: JAZU, 1952, str. 96.

8 »Skupiše se vs(i) na kup (tako) crikveni tako pripročii ludi sveršenem (imējuć zdrave svet u Novom Gradu pred obrazom (t)oga istoga kneza Leonarda zgora imenovana, isbraše se od vsakoga grada vinodolskoga ne vse st(a)riiši na vkup, na ke viahu da se bole spominahu v zakonih svojih otac i od svojih ded ča bihu slišali.« Vidi: Vinodolski zakon, 1v, redak 13-19, u: Josip Bratulić (pr.), *Vinodolski zakon 1288. – faksimil, diplomatsko izdanje, kritički tekst, tumačenje, rječnik*, Zagreb: Globus; Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1988, str. 51.

9 Maurizio Levak »Podrijetlo i uloga kmeta u vinodolskom društvu XIII. stoljeća«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, Zagreb, vol. 19 (2002), str. 41.

općine, nego pripada onoj vrsti pravno-povijesnih izvora, kojima je bio cilj regulirati odnose između »gradokmetova« (*iobagiones castris*) i gospode (Krčkih knezova), dakle, pripada u istu skupinu kao i statuti – Veprinački, Kastavski, Trsatski itd. koji su, doduše, nastali kasnije.¹⁰

Zbog nedostatka drugih izvora, kao što su primjerice sudski dokumenti i notarski spisi, teško je provjeriti kako su se odredbe Vinodolskoga zakona primjenjivale u praksi. Međutim, Antun Cvitanić je mišljenja da, ukoliko se odredbe i nisu uvijek primjenjivale, one ipak odražavaju dio društvene stvarnosti iz prijašnjih vremena običajna prava, a takvih se spomenika u svijetu vrlo malo sačuvalo i u tome je njegova velika vrijednost koja prelazi granice Hrvatske.¹¹

S obzirom na problematiku pravnoga položaja žena u srednjovjekovnim društvima sjevernih kvarnerskih općina, zanimljivo je istaknuti da je u Vinodolskome zakonu prilično velik broj odredbi posvećen ženama, njihovoj osobnoj i moralnoj zaštiti i integritetu. Josip Bratulić smatra kako gotovo i ne postoji u našim i europskim statutima i zakonskim zbornicima onoga doba toliko zakonskih odredaba s toliko zakonskih članaka posvećenih ženama.¹² Ipak, već površan uvid u ostale istočnojadranske statute, nastale pretežno u XIV. stoljeću, pokazuje da i oni posvećuju značajnu pažnju krivičnom i nasljednom pravu žena.

Iako je Vinodolski zakon (1288.) pisan sto godina prije Senjskoga i Krčkoga statuta (1388.), razmak godina, pravno i povijesno gledajući, i nije pretjerano velik.¹³ Značajno je da vinodolska općina neposredno graniči sa senjskim distriktom. Stoga ćemo protegnuti usporedbu i na Senjski statut, a budući da je Krčki statut sastavljen istovremeno sa Senjskim statutom, i oba donose prilično slične pravne norme te mu je i geografski blizak, od velike je pravno-povijesne važnosti napraviti usporedbu ovih triju kodificiranih običajnih prava. Također, i Vinodol kao i Krk i Senj imaju istoga gospodara te je i iz toga aspekta gledano zanimljivo komparirati odredbe njihovih statuta i uočiti sličnosti i razlike. Senjski statut pisan je latinskim jezikom, dok je Krčki (Vrbanski) statut pisan glagoljicom na hrvatskome jeziku. Raščlamba odredaba ovih triju statuta, koje se tiču pravnoga položaja žena, razradit će se prema određenim povijesno-pravnim tematskim odrednicama. Veći dio rada obuhvatit će analizu onih odredaba koje se odnose na položaj žene u kaznenome pravu, gdje će se nastojati razložiti koja su se kaznena djela činila protiv časti i ugleda žene te, posljedično, kakve su bile kazne za počinjena nedjela. Nadalje, razmotrit će se kakav je bio dokazni postupak u razmatranim statutima i napose će se nastojati odgovoriti na pitanje je li žena mogla biti svjedok u građanskim i kaznenim parnicama, u

10 Marko Kostrenčić, »Primjedbe K. R. Strohalovu zakonu društvu vinodolskom«, *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu*, (1912) br. 2, str. 60.

11 Antun Cvitanić, »Usporedba Vinodolskog zakona i dalmatinskih statuta«, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, XXXIX (1992) br. 1-2, str. 32.

12 Josip Bratulić (pr.), *Vinodolski zakon 1288*, str. 5.

13 Gledajući iz povijesnoga konteksta, radi se o procesima »dugog trajanja« gdje su se i pravne norme i regulative vrlo sporo mijenjale.

određenim okolnostima. Druga manja tematska cjelina odnosi se na imovinsko-pravni položaj žene u kvarnerskim općinama. Naposljetku, kroz analizu pojedinih elemenata u razmatranim statutima, koji se odnose na pravnu zaštitu žene, pokušat će se razlučiti kakav je općenito bio položaj žena u srednjovjekovnome društvu Vinodola, Krka i Senja u usporedbi s nekim drugim komunama na istočnojadranskoj obali kao i nekim gradovima srednjovjekovne zapadne Europe.

Kazneno pravo

Kaznena djela protiv časti i ugleda žene

Najveći dio Vinodolskoga zakona posvećen je kaznenome pravu. Iako se najviše odredbi Vinodolskoga zakona, kvarnerskih pa i dalmatinskih statuta, odnosi na muške i ženske osobe, postoje određeni delikti kojima se posebno povrjeđuje dostojanstvo ženske osobe, odnosno posredno i privatnost i čast njezine obitelji. Stoga se propisi i adekvatne kazne za takve vrste kaznenih radnji navode u posebnim člancima. To se naročito odnosi na tjelesno nasilje nad ženama (silovanje, udaranje), verbalnu uvredu, klevetu i simbolično moralno obeščašćenje žene (skidanje pokrivala za glavu). Općenito govoreći, kad se u izvorima spominje ženska »čast i poštenje«, ti pojmovi imaju dvostruko značenje: s jedne strane mogu imati moralnu konotaciju u doslovnom smislu riječi (dakle, postavlja se pitanje je li žena po karakteru i ponašanju moralna, poštena, dobra), ali oni ipak najčešće imaju seksualnu konotaciju, tj. odnose se na seksualno ponašanje, koje se usko dovodi u vezu s moralnom reputacijom žene (žena »na dobru glasu«, poštena žena, žena »na lošem glasu«, bludnica). Držalo se da samo prisutnost muškarca u kući može jamčiti za žensku čast i poštenje, a to je bilo povezano s u srednjem vijeku raširenim shvaćanjem da žena treba biti na neki način zatvorena u privatni prostor, u okrilju obitelji živeći pod patronatom muškarca. Srednjovjekovnoj ženi, laikinji, u pravilu je bilo mjesto u obitelji i braku odnosno žena je bila determinirana svojom obiteljskom ulogom (supruga, udovica, majka, sestra, kći).¹⁴ U tom kontekstu treba proučavati zakonske odredbe o ženama kojima se štitio ne samo moralni integritet žene, već i privatnost i čast nuklearne

14 Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV. stoljeća*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku; Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1994, str. 126-127; Christiane Klapisch-Zuber, »La donna e la famiglia«, u: *L'uomo medievale*, Roma-Bari, 1987, str. 321; Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, Zagreb: Srednja Europa 2006, str. 112; Claudia Opitz, »La vita quotidiana delle donne nel Tardo Medioevo«, u: Georges Duby; Michelle Perrot, *Storia delle donne in Occidente il Medioevo*, Roma-Bari: Economica Laterza, 1999, str. 337-351; Carla Casagrande, »La donna custodita«, u: *Storia delle donne in Occidente il Medioevo*, str. 92. Ipak, sklonija sam mišljenju da prostor ženina svakodnevnog života u praksi nije bio ograničen samo i isključivo na privatni prostor kućanstva. Naime, bilo je poslovnih žena trgovkinja, krčmarica i sl. koje su živjele sa svojom djecom i svakodnevno radile, a napose hodočasnica koje su imale potpunu slobodu

obitelji, ali i roda. Ipak, sastavni dio društva činile su i one žene koje su živjele same (udovice), ali i druge aktivne žene koje su se bavile nekom poslovnom djelatnošću u vidu trgovine, obrta, krčmarenja, kućne posluge i sl.¹⁵ One su, zbog prirode svoga posla i života, možda još i više od žena koje su živjele i radile isključivo u vlastitu domaćinstvu, bile izložene različitim vanjskim opasnostima te ih zakon stavlja pod svoju zaštitu.¹⁶ Prema Zoranu Ladiću, koji se, među ostalim, bavio srednjovjekovnim hodočašćima, jedini oblik prostorne pokretljivosti žena iz nižih društvenih slojeva bilo je hodočašće za koje su žene imale i crkveni i svjetovni legitimitet i podršku.¹⁷

Vinodolski zakon ističe se posebnom skrbi za moralnu zaštitu žene, a time i njezine obitelji, a slične odredbe koje zakonski štite ženu i obitelj, donose i Senjski i Krčki statut. Stoga ćemo u daljnjoj analizi podrobnije komparirati ova tri kvarnerska statuta, a osvrnut ćemo se i na neke statute dalmatinskih komuna pa i pravne zakonike zemalja onodobne Zapadne Europe.

Kazne za silovanje prema Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu

Sva tri proučavana statuta – Vinodolski zakon, Senjski i Krčki statut – ocjenjuju silovanje kao teško djelo nasilja nad ženom, no ipak, kazne koje se za nj određuju nisu u svima jednake. U Vinodolskom zakonu za silovanje je propisana visoka novčana kazna, dok se u Senjskom i Krčkom statutu predviđa čak i smrtna kazna. Ovdje se radi o dvostrukoj povredi ženina integriteta: o tjelesnom zlostavljanju i povredi časti koja u bitnom umanjuje ženinu vrijednost prilikom udaje, ali i nakon što je stupila u brak. Naime, nesumnjivo je da je silovanoj djevojci bilo teže doći do muža iz razumljiva kandidatova straha koji je izvira iz neukusnih glasina iza njegovih leđa, a već udana žena značajno je gubila na svome dostojanstvu, odnosno povrijeđen je i sam

---

kretanja diljem Europe. Vidi: Florence Sabine Fabijanec, »Žensko upravljanje nekretninama u drugoj polovici 14. stoljeća u Zadru«, *Historijski zbornik* LIX (2006), str. 33-52.

15 O poslovnoj sposobnosti žena u srednjem vijeku vidi: Darja Mihelič, »Žena u piranskom obmoću do srede 14. stoljeća«, *Zgodovinski časopis*, (1978), br. 32, str. 23-36; Ista, »Ženska čast v istarskih mestih (Trst, Koper, Izola, Piran, 14-15. stoletje)«, *Acta histriae* IX (2000) 8, str. 29-40, Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice: žene u svakodnevici Dubrovnika (1600-1815)*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003; Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća*, str. 77-93, 126-137; Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999, str. 192-211; O poslovnim ženama srednjovjekovne Slavonije vidi: Marija Karbić, »Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca' – Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku«, u: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, ur. A. Feldman, Zagreb: Institut Vlado Gotovac; Ženska Infoteka, 2004, str. 57-76.

16 Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 135.

17 Zoran Ladić, »Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća«, *Croatica christiana periodica*, XVII (1993), br. 32; str. 17-31; Zoran Ladić, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom: o kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima«, *Kolo – časopis Matice hrvatske*, XVI (2006), br. 4; str. 262-271.

brak. Zapravo, ako je žena bila silovana, bilo da se radi o udanoj ženi ili djevojci, automatski je bila uvrijeđena i čast njezina roda i obitelji odnosno muškarca kao glave te obitelji (oca ili muža). Stoga zakonodavac propisuje da se silovanje strogo kazni, ali pretežno iz razloga da bi se zaštitila odnosno vratila čast obitelji i muškarca, a manje žene žrtve i to je ključan moment koji valja imati na umu u tumačenju ove problematike.¹⁸ Sve to u skladu je s civilizacijskim dosezima razvijenoga i kasnoga srednjovjekovlja.

Vinodolski zakon, za onoga tko siluje ženu ili je namjerava silovati, u čl. 56 jasno propisuje da »treba knezu platiti 50 libara (nešto manje od 25 dukata), a toj ženi isto toliko, ako se ne bude mogao s njome na neki drugi način nagoditi«.¹⁹ Dakle, kazna za silovanje je vrlo visoka, bez obzira radi li se o pokušaju ili izvršenju zločina.²⁰ Budući da je povrijeđena i čast ženine obitelji, krajnji korisnik globe je upravo njezina obitelj. No, ako bi počinitelj kojim slučajem nagodbom uzeo žrtvu (djevojku, udovicu) za ženu (uz njezinu privolu), kaznu bi izbjegao, jer bi tim činom bila vraćena čast obitelji žene žrtve.²¹

Sam čin dokazuje se svjedocima, što je zapravo u praksi teško izvedivo, pa Vinodolski zakon, u slučaju nedostatka svjedoka, vjeruje oštećenoj, s time da ona mora prisegnuti, zajedno s porotnicama, na Evandjelje zaklinjući se na istinu.

18 Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 142-143.

19 Josip Bratulić (pr.), *Vinodolski zakon 1288*, čl. 56, str. 97. U suvremenome prijevodu: »Nadalje, ako bi tko silovao neku ženu, ili je pokušao silovati, mora platiti knezu 50 libara, a toj ženi isto toliko, ako se ne bude mogao s njom na neki drugi način nagoditi. Odnosno: ako ona o rečenom nasilju nema svjedoka, vjerodostojna je; ipak mora prisegnuti samo dvadesetpet, položivši ruku na (Svete) knjige i dotičući ih, za rečeno silovanje, a protiv onoga koga optužuje. Porotnike neka ta žena nađe kako bolje zna. Ako porotnike nema, ili ih ne može toliko imati, ta je žena dužna prisegnuti umjesto onih koji joj nedostaju. Koje pak s njom prisežu, ili ona sama poslije prvoga puta, moraju ticati rukom govoreći: »Na to prisežem«. A svi njezini porotnici moraju biti ženske. A ona koja ondje priseže, a ne njen odgovornik, mora reći: »Doista, s ovom prisegom prisežem«, a ona mora prisegnuti kako je gore rečeno. I ako bi ta ista žena ili koji od njenih porotnika propustio što je gore rečeno, onaj protiv koga govori neka je oslobođen od onoga gore rečenoga zločina.«

20 Visinu iznosa kazne možemo uočiti usporedimo li ju s cijenom nekretnina koje su tada bile aktualne na tržištu. Primjerice, prema jednome kupoprodajnom ugovoru iz Zadra od 29. lipnja 1287. cijena zemlje, koju Jakob Zadulin (*Jacobus Čadulinus*) prodaje Zadrninu Manfredu i Rogeru Mostaču (*Manfredo et Rogerio Mostacio*), iznosi 200 mletačkih malih libara, vidi: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae | Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Tadija Smičiklas (ur.), Zagreb: JAZU, 1908, vol. VI, str. 593. (dalje CD). Nadalje, prema kupoprodajnom ugovoru sastavljenom 19. lipnja 1287. u Zadru, prodajna cijena (jedne) kuće koju Zadrnin Andrija de Ragno (*Andreas filius Candi de Ragno*) prodaje na Pagu iznosi 100 mletačkih malih libara, vidi: CD, vol. VI, str. 592; zatim iz kupoprodajnoga ugovora između braće Martina i Franje Riteše (*Martinus et Franciscus de Ritesa*) i Grubiše Glamočanina (*Grubsa Glamočanin*) i njegove žene Mire, sastavljenog 19. srpnja 1289. u Zadru, vidljivo je da je cijena vinograda na otoku Koranu (*insula de Corano*) iznosila 71 libru malih mletačkih denara, vidi: CD, vol. VI, str. 656.

21 Usp. Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 174.

Vinodolski zakon ne čini nikakvu distinkciju o kakvoj se »ženi« radi niti je li riječ o djevojci ili udanoj ženi, dok primjerice Senjski statut, stotinu godina kasnije, posebno naglašava težinu delikta ako se radi o djevojci koja je djeвица ili nekoj poštenoj ženi. Naime, Senjski statut puno je stroži u kažnjavanju seksualnoga delikta silovanja i donosi radikalnu odredbu (čl. 48) u kojoj se za silovanje žene predviđa smrt, a ona glasi: »Nadalje su utvrdili ako tko siluje djevojku koja je djeвица ili neku poštenu ženu treba umrijeti.«²²

Vrlo slična odredba donesena je i u Krčkome statutu, ali je ovdje predviđen i kompleksan sustav dokazivanja zločina, čak i tortura za osumnjičenoga, kojemu bi, ako bi na mukama priznao da je počinio zločin, slijedila smrtna kazna.²³ O tome će biti više riječi u dijelu o dokaznome postupku. Međutim, valja istaknuti da se u Krčkome statutu ne ističe o kakvoj se ženi radi, udanoj ili djevicici, čime je Krčki statut u tom pogledu sličan Vinodolskome zakonu, ali ipak razlikovao se od njega u većoj strogosti prema počinitelju kaznenoga djela silovanja, i to uvođenjem torture u dokazni postupak, kao i smrtne kazne za počinitelja, pri čemu je u ovome posljednjemu Krčki statut bio podudaran sa Senjskim statutom. Prilikom analize ovih triju statuta, uvijek treba voditi računa da su Senjski i Krčki statut (iz 1388.) nastali sto godina poslije Vinodolskoga zakona (iz 1288.) i taj vremenski razmak govori u prilog činjenici da se u XIV. stoljeću, i dalje prema kraju srednjega vijeka, na silovanje, kao na zločin okrutne povrede ženina tjelesnog integriteta, gledalo puno strože i da su u skladu s time za taj delikt bile određene i radikalnije kazne za prekršitelje zakona naspram ranijim razdobljima.

Mnogo kasniji Trsatski statut, koji je donesen 1460. godine, još je razrađeniji i pravi jasnu razliku, već prema tome radi li se o silovanoj djevojci, udanoj ženi ili bludnici.²⁴ Prema Trsatskom statutu, ali i nekim istarskim statutima iz XV. st. (Divgradski, Buzetski) vidljivo je da ako bi bludnica ili žena na »lošem« glasu bila silovana, njezin napadač bio bi kažnjen manjom kaznom od one koja je bila propisana za silovanje žene na dobrom glasu. U ovom slučaju, ističe se činjenica da ukoliko bi se

22 Lujo Margetić, »Senjski statut iz 1388.«, u: *Senjski zbornik*, 1985-1987, Senj: Gradski muzej Senj; Senjsko muzejsko društvo, 1987, čl. 48, str. 58 i 71: »Item statuerunt, quod si quis uiolauerit puellam virginem, aut aliquam honestam mulierem, debeat mori.«

23 Lujo Margetić; Petar Strčić, *Krčki (vrbanski) statut*, Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 1988, Gl. 1, red. 5-17, str. 96-97: »Najprije ot sile ka koli žena ali devoika bi silovana <ka koli oteći ta b(u)di> mi hoćemo i zap(o)v(i)d(a)mo da s'kažući ona kada se b(u)de tužiti ot sile po 3 dobrih' s'vedoceh', ako bi tail' on' ki bi siloval' ako bi ona s'kazala temi 3 s'vedok' mi budi pos'tavl(e)n' na muku. Ako bude praviti na m(u)ce da mu imei gl(a)va poiti.«

24 Usp. Franjo Rački (ur.), *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium – Statuta lingua croatica conscripta. Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka, Kastavski, Veprinački, Trsatski*, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1890, pars. I, vol. 4, str. 222-223, Trsatski statut (1640), čl. 32-34: »Ako bi silu učinil koj divojke: da ju pozakoni. Sujen budi od duhovnik. (čl. 32)«; »Ako bi ženu siloval tuju: da mu gre glava. I ako bi ča suprotiva rekal., i nemogal pokazati: da plati pene 1.50 (čl. 33)«; »Ako bi ki siloval ku bludnicu: da plati pene crikve libar 25, a pravde 1.25 (čl. 34)«.

radilo o slučaju silovanja prostitutke, žena takva profila bila je zakonski zaštićena kao i »poštena« žena, premda bi se, u slučaju dokazanog delikta, napadača na prostitutku ili ženu na »lošem« glasu kaznilo manjom kaznom u odnosu na silovatelja »poštene« žene. Rapski statut iz 1326. godine, u odredbi o silovanju jasno razlikuje žene prema moralnome i društvenome statusu i shodno tome o kakvoj je ženi riječ propisana je visina kazne i način kažnjavanja. Tako se u *Rapskome statutu* (IV. Knjiga, gl. 66) propisuje da ukoliko netko siluje djevicu, udanu ženu ili udovicu dobroga glasa, plaća 100 perpera (oko 50 dukata) globe, od čega polovica iznosa pripada komuni, a polovica žrtvi, a počinitelj delikta protjeruje se na godinu dana izvan komune. U slučaju da nema odakle platiti globu treba ga se kazniti tako da mu se iskopaju oči. Ovo gore navedeno odnosi se na žene poštene i dobroga glasa (*mulieres bonae qualitatis et conditionis*). Za silovanje bludnice, kazna je 12 perpera (oko 6 dukata). Ako dotični nije u mogućnosti isplatiti globu, kažnjava ga se tako da mu se odreže desna šaka. Ukoliko bi netko silovao bludnicu koja drži javnu kuću, kazna za počinitelja iznosi šest perpera (oko 3 dukata). Ako prijestupnik ne može platiti globu, bio bi osuđen na bičevanje i žigosanje. *Rapski statut* navodi još jednu mjeru, i to u slučaju da se siluje sluškinja, za počinitelja kazna iznosi 12 perpera (oko 6 dukata), a ako ju ne bi mogao platiti u novcu, kažnjava ga se odsijecanjem desne šake. Iz ovoga primjera može se razlučiti kolika je bila razlika u iznosu globe ili čak načinu kažnjavanja ako bi se dakle radilo o djevici (*virgo*), ženi ili udovici na dobru glasu (*mulier uxorata seu vidua bonae conditionis*) ili o bludnici (*meretrix*) ili čak bludnici koja javno drži bordel (*meretrix quae publice teneat bordellum*) ili naposljetku ako se radi o sluškinji (*ancilla*).²⁵ Važno je istaknuti da je kazna za bludnice i sluškinje bila ista što ukazuje na nizak društveni status i slabu zakonsku zaštićenost služavki u rapskoj komuni.

25 Lujo Margetić; Petar Strčić (ur.) *Statut Rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab – Rijeka: Grad Rab; Adamić; 2004, L. IV, cap. 66, str. 212-214: »Statuimus et ordinamus, quod si aliquis per vim defloraverit vel devirginaverit aliquam mulierem virginem vel per vim cognoverit carnaliter aliquam mulierem uxoratam seu viduam sed bonae conditionis, solvat perperos centum pro banno, quorum medietas perveniat Comuni et altera medietas mulieri iniuriatae, et stare debeat per annum integrum et completum ad confine extra districtum Arbi sicut et ubi videbitur Dominationi. Et si non habuerit, unde solvere possit dictum bannum, sibi eruantur ambo oculi de capite sic quod unquam videat, et hoc dicimus de bonis mulieribus bonae qualitatis et conditionis. Si vero aliquis per vim cognoverit carnaliter aliquam meretricem quia non convenit ut cum bonis et mundis mulieribus sub una lege vivant, solvat perperos duodecim, et si non poterit solvere dictum bannum, sibi amputetur manus dextera sic ut a brachio separetur. Quicumque vero per vim cognoverit aliquam meretricem, quae publice teneat bordellum, sorvat perperos sex pro banno, et si solvere non poterit illud bannum, frustetur et bulletur. De ancillis autem sic dicimus, quod quicumque per vim cognoverit aliquam ancillam, solvat perperos duodecim pro banno, et si solvere non poterit, sibi amputetur manus dextera sic quod a brachio separetur.«

Dakle, možemo zaključiti da se prema kraju srednjega vijeka ova problematika sve više diferencira i razvija i ističu se nove nijanse obzirom na moralni, ali i društveni status žene.²⁶

Iako su Vinodol pa i Trsat (slobodne općine) kao seosko-gradski tipovi zajednice imali ponešto drugačiju društvenu strukturu od Senja i Krka,²⁷ koji su imali status gradova s komunalnim društvenim ustrojem, mogu se donekle uspoređivati i s ostalim dalmatinskim pa i europskim gradovima. Stoga navodimo neke primjere iz zakonika pojedinih zemalja i statuta gradova zapadne Europe kako bi se dobio bolji uvid u ovu zakonodavnu problematiku. U XIII. stoljeću, u zakonodavstvima srednjovjekovne zapadne Europe, silovanje se nije tretiralo uvijek istom oštrinom. Budući da se radi o razdoblju kada su na hrvatskome kvarnerskom prostoru nastajali statuti, možemo povući paralelu s europskim zakonodavstvom toga vremena. Shulamith Shahar navodi neke primjere kažnjavanja u pojedinim europskim državama i gradovima. Primjerice, u Engleskoj i Francuskoj u XIII. stoljeću silovanje je predstavljalo kriminalni čin i po zakonu se silovatelja moglo oslijepiti, kastrirati ili čak usmrtiti, no primjerice u ruralnim sredinama često je za to bila predviđena visoka novčana kazna. Ponekad bi nakon silovanja uslijedio brak, a francuski i engleski dvor često bi i zakonski poticao sklapanje bračne veze, iz čega bi slijedio oprost silovatelju, ukoliko bi oženio svoju žrtvu. U Njemačkoj je, s druge strane, kazna za silovanje bila bičevanje, a žrtva bi katkad sudjelovala u izvršenju ove kazne. U nekim gradovima Španjolske (npr. Cuenca i Sepúlveda) silovatelj je bio novčano kažnjen i protjeran iz grada. Na Siciliji je vrlo strogo zakonodavstvo kralja Fridrika II (1295.-1337.) određivalo smrtnu kaznu za silovatelja, čak i ako je žrtva bila prostitutka, a

26 Iako je Katolička crkva u svome nauku prostituciju oduvijek smatrala moralno pogrešnom, postojali su pojedini teolozi i crkveni autoriteti, primjerice sv. Augustin, koji su se protivili zabrani prostitucije jer bi eksplicitna zabrana mogla izazvati suprotan efekt i kaos u društvu te potaknuti još veću požudu vjernika. Čak tijekom jubilarnih godina, koje su se obilježavale u Rimu, u Vječni grad pritjecali su hodočasnici koji su koristili usluge prostitutki. Slično je bilo za vrijeme proslava pojedinih blagdana svetaca zaštitnika pojedinih župa, gradova ili država. Stoga ne čudi da su u velikim gradovima poput Rima, Venecije, Firenze, Napulja, pa i manjim poput Dubrovnika, Zadra, Splita i sl. tijekom srednjega i novoga vijeka postojala točno određena mjesta (bordeli, javne kuće) u kojima su živjele prostitutke, iz razloga da ova djelatnost bude koliko-toliko pod kontrolom vlasti. O srednjovjekovnoj prostituciji vidi npr.: Bronislaw Geremek, *The Margins of Society in Late Medieval Paris*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006. str. 87-94; 211-240; Gordan Ravančić, »Prostitucija u srednjovjekovnom Dubrovniku«, *Godine, časopis za kulturu*, VIII (1998) br. 15/16, str. 318-325.

27 Maurizio Levak smatra da, iako su dalmatinski i vinodolski gradovi obzidana naselja, vinodolski nikada nisu prerasli status utvrde i uspjeli izgraditi društvo kao što je ono dalmatinske komune. Vinodolski zakon razlikuje termin grada i općine (kao što i dalmatinski statuti razlikuju pojmove »civitas« i »communa«), a vinodolsko društvo u XIII. st. ima specifičan tip uređenja društvenoga života i to iz razloga što se devet općina na potezu između Ledenica i Grobnika nalazi na graničnom području, pa vojne značajke društva pretežu nad civilnim. Vidi: Maurizio Levak, »Podrijetlo i uloga kmeta u vinodolskom društvu XIII. stoljeća«, str. 52.

muškarac bi mogao biti i novčano kažnjen za lažno svjedočenje u obrani.²⁸ Dakle, iz navedene usporedbe slijedi da se područje Primorja najvećim dijelom uklapa u opću europsku sliku s obzirom na zakonske odredbe vezane uz odnos prema silovateljima i silovanim ženama.

Verbalna uvreda i kleveta

Analizirajući navedene kvarnerske statute s aspekta ženske problematike, može se uočiti da se u odredbama često spominju termini vezani uz moral, koji razlikuju žene po karakteru i moralnom statusu i naglašavaju da je važno uočiti je li delikt počinjen nad »dobrom ženom/ djevicom« ili »poštenom djevojkom/ženom«,²⁹ a u dokazivanju se pak vjeruje »dobroj ženi«, ženi »dobra glasa«.³⁰ Budući da se u ovom slučaju radi o općem mjestu (*topos*), isto vrijedi i za muškarce.³¹ Naime, u dokaznome postupku bila je vrlo važna društvena reputacija svjedoka, tužitelja i tuženoga. U ovome kontekstu, prema tadašnjemu društvenom kodeksu, koji je uvelike bio pod utjecajem kršćanskoga morala i crkvenih kanona, reputacija je prvenstveno bila određena moralnim kvalitetama pojedine osobe (muškarca, a naročito žene) koja je trebala biti besprijeorna.³² Jednako tako, u odrednicu društvene reputacije uključen je i društveni položaj osobe. Primjerice, to je vidljivo u dalmatinskim statutima, gdje su propisane kazne za silovatelje ovisile ne samo o bračnom statusu (udana žena, neudana, djevojka, udovica) i o moralnom kriteriju (dobra žena, poštena žena, »prosta« ili »zla« žena, žena »na lošem glasu«, bludnica itd.), nego i o društvenom statusu žene unutar komune (patricijka, građanka, bogatija ili siromašnija, sluškinja, seljanka, redovnica), osim u Dubrovniku, gdje je kazna za taj čin bila razmjerno mala i jednaka za sve slučajeve.³³

28 Shulamith Shahar, *The Fourth Estate – A history of women in the Middle Ages*. London; New York: Routledge, 1996., pogl. *Public and Legal Rights*, str. 11-21.

29 Senjski statut, čl. 56, str. 58: »Item statuerunt, quod qui uerberauerit aliquam bonam mulierem uel uirginem in qualitate constitutam, soluat libras sex; set si inhonestus homo uerberaret honestam puellam uel mulierem honestam, soluat libras XXIV.«

30 Vinodolski zakon, čl. 18, 3v, str. 55: »Iošće: dobra edna žena i dobra glasa pomaknena za svidočastvo, ako ni veće svedoki, verovana e od žene k ženi, tako od psosti ězika kako od bien ě i ot raneně.«; Krčki (vrubanski) statut, redak 15-20, str. 3. i redak 1-7, str. 4: »Iošće, ako ne bi imela s'vedoki, da ima priseći samo 12 od kih' jei se ima naložiti polovica, a drugi pol' imei sama naiti. Iošće ako tri od teh' nee bližik' ne bi raćili priseći da ei niš tar' ne udi. Ako li veće ne bi priseg'li, ovaeni e prost'. Ošće, ako ona ne bi imela bližic'svo, da ona mozi naiti gos'te žene ot dob'ra gl(a) sa. A to budi v' razume sud(a)c.«

31 Vinodolski zakon, čl. 66, 8v, str. 65: »Iošće: vani iz grada pastiri i orači i ini ludi dobra glasa, to est vsaki od nih, esu verovani za svidoki, tako v rubani, tako v silah i va inom drugom zlu stvorenju.«

32 Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV. stoljeća*, str. 54.

33 Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad*, str. 128. Vidi: Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272. : na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Baltazara Bogišića i K. Jirečeka (priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić), Dubrovnik, 2002, VI/VI, Lastovski statut, A. Cvitanić (ur.), Split, 1994, XV, str. 6-7, Statut grada Splita, A. Cvitanić (ur.), Split, 1985, IV/XXXVII, str. 195, Statut Šibenika (Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika), S.

Iako je još u ranome srednjem vijeku bio ustaljen kult Marije – Majke Božje (*Bogorodice, Theotokos*), od XIII. stoljeća, s pojavom franjevaca i dominikanaca kao i skolastičke filozofije, teolozi uzdižu Blaženu Djevicu Mariju, kao prvu među svecima,³⁴ *novu Evu*, koja je imala odlučujuću ulogu u povijesti spasenja i zbog čije je poslušnosti i poniznosti Krist, *novi Adam*, mogao doći na svijet i spasiti i otkupiti čovječanstvo.³⁵ S pojavom kužnih epidemija, Marija, koju se štuje kao posrednicu (*mediatrix*) između Boga i ljudi, postaje univerzalna zaštitnica puka od bolesti i pošasti te se to očituje i u ikonografiji.³⁶ Upravo poticanjem širenja Marijina kulta među elitom i pukom, Djevica Marija postavljena je od strane teologa kao uzor ženama i time je uvelike poboljšan položaj žena u srednjemu vijeku, barem na razini teorije i to unutar obrazovanog klera ili istaknutih svjetovnih intelektualaca, kakav je primjerice bio Marko Marulić. Međutim, preko propovijedi, i do puka su mogli doprijeti takvi teološki stavovi. Na taj način svećenici su poticali narod i napose

---

Grubišić (ur.), Šibenik, 1982, VI//XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVI, str. 189-190, Korčulanski statut, (Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae), A. Cvitanić (ur.), Zagreb-Korčula, 1987, I/ XI, str. 11-12; II/CXXXII, str. 73, CXXXIII, CXXXIV, str. 74, Rapski statut iz 14. stoljeća, IV, str. 212-215.

- 34 »Među svecima, Djevica Marija bila je jedinstvena. U razlikovanju načinjenom prema dopustivom stupnju štovanja, ona sama (prema Tomi Akvinskome) mogla bi biti u skladu s intenzitetom *hyperdulije* što ju smješta iznad svih drugih svetaca«. Robert N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe c. 1215 – c. 1515*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, str. 144. / Kroz razvijeni i kasni srednji vijek se u zapadnoj Crkvi razvija pobožnost prema Mariji ne samo kao univerzalnoj posrednici (*universalis mediatrix*) između Boga i vjernika nego i kao suotkupiteljici koja, trpeći s raspetim Kristom, sudjeluje i u otkupljenju čovjeka. Ovo shvaćanje zastupa posebno Bernard iz Clairvauxa (1090–1153). On Mariju poistovjećuje sa zaručnicom iz *Pjesme nad Pjesmama* u Starome zavjetu. Posredstvom franjevaca i dominikanaca (koji su veličali Mariju, ali su na teološkoj razini najčešće vodili rasprave o Marijinu bezgrješnu začecu), započelo je pojačano štovanje Marijina kulta i razvoj pojačanog religioznog osjećaja i čuvstva u pobožnosti prema Mariji i Kristu. Vidi: James Hall, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, London: John Murray, 1993, str. 324; Robert N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe*, str. 144.
- 35 Još je crkveni naučitelj sv. Irenej, biskup Lyona (130-200) govorio o Mariji kao novoj Evi. Ovu biblijsku paralelu, Eva – Marija on razvija u dvama svojim traktatima (*Protiv hereza i Dokaz apostolskom propovijedanju*) koje temelji na različitim elementima iz *Knjige Postanka* i *evanđelja* te na temelju Pavlove paralele Adam – Krist: kao što je Eva bila majka živih u povijesti Adama, u tom je smislu uloga Marije kao nove Eve u povijesti Isusa Krista kao novoga Adama – majka živih u novoj povijesti stvaranja, spasenja i konačne proslave čovječanstva. Također, on povlači paralelu između drva spoznaje dobra i zla i Kristova drva križa te između rajskoga vrta Edena i maslinskoga vrta Getsemanija. Ova teološka postavka Marije kao nove Eve provlačila se i kroz naučavanja još nekih bizantskih teologa II. i III. stoljeća, primjerice Ignacija, Justina i Origena, ali i nekih teologa srednjega vijeka. Vidi: Jaroslav Pelikan, *Mary Through the Centuries – Her Place in the History of Culture*, New Haven and London: Yale University Press, 1996, pogl. *The Second Eve and the Guarantee of Christ's True Humanity*, str. 39-52; Lexicon des Mittelalters, sv. 6, München und Zürich: Artemis und Winkler Verlag, 1993, str. 243.
- 36 Meri Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas : utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika : primjer Splitsa i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb: Srednja Europa, 2008.

žene da slijede Djevicu Mariju kao najuzvišeniji primjer i uzor. Međutim, pitanje je koliko je teorija bila primjenjivana u praksi.

Vrlo ilustrativan prikaz poželjnih karakteristika srednjovjekovnih žena koje su, uz ostalo, morale biti čedne, skromne, sramežljive, tihe na riječima, izložio je Benedikt Kotruljević, poznati dubrovački trgovac iz XV. stoljeća. Jedno poglavlje svoje knjige *O trgovini i savršenu trgovcu* namijenio je poukama o braku i obitelji. Kotruljević napose naglašava da »žena mora biti razborita, postojana, ozbiljna, mila, marljiva, blaga, čedna, milosrdna, pobožna, religiozna, velikodušna, uzdržljiva, darežljiva, radina, umjerena u jelu i piću, trijezna, oštromna i uvijek zaposlena, jer dvije stvari, naime, nerad i siromaštvo, uzrok su dubokog pada žena, i žena se od njih brani svojim radom.«³⁷ Iako je to idealiziran pogled na žene, koji je proizašao iz crkvenih (kanonskih) i još više tradicionalnih društvenih normi komunâ, u Kotruljevićevu slučaju Dubrovnika, teško da je itko u praksi očekivao da žene ostvare takve moralne osobine. U spomenutom je djelu Kotruljević nametnuo svoj vlastiti pogled na ženske vrline, promatrajući žene kao slabiji spol, što nije u kontradikciji s njegovim opisom žene. One su, po njegovu mišljenju, sklonije grijehu i sumnjao je u njihov zdrav razum. Smatrao je da se ženama ne smiju dopustiti trenutci dokolice, jer ih ona potiče na preljubništvo, a time i na gubitak časti i poštenja. Nije podržavao dotjerivanje žena i prihvatio je kleričko mišljenje da je Bog stvorio savršeno biće muškarca, ali se ponekad dogodi pogrješka pa nastane žena.³⁸ Prema Kotruljeviću, žena mora živjeti u vlasti muškarca jer nije sposobna brinuti se sama o sebi, a bit će onakva kakvom je muškarac učini.³⁹ Međutim, iako je u srednjem vijeku prevladavalo kleričko mišljenje o podložnosti žene mužu i o ženi kao slabijemu spolu, ipak je bilo i suprotnih stavova, koji su potjecali iz teoloških i intelektualnih krugova, i koja su uzdizali ženu kao uzvišeno stvorenje, divili joj se, a neki su je čak stavljali uz bok muškarcu, smatrajući je njegovom ravnopravnom partnericom. Primjerice, znameniti pariški skolastički teolog Petar Lombardo (1095.-1160.) u tom kontekstu obrazložio je zašto je žena napravljena od muškarčeva rebra te je smatrao da ona nije načinjena od glave da ne bude nadređena muškarcu, ni od nogu da mu ne služi, već

37 Benko Kotruljević, *O trgovini i o savršenu trgovcu*, R. Radičević i Ž. Muljačić (ur.), Zagreb: JAZU, 1985, str. 217.

38 Srednjovjekovno kleričko mišljenje o ženama, koje su nesavršene i moraju biti podređene muškarcu, bilo je uglavnom temeljeno na poslanicama sv. Pavla, djelima crkvenih otaca (u prvom redu sv. Augustina) i kanonskoj kodifikaciji. Sv. Pavao govori o odnosu muža i žene kao Krista i Crkve (jer kako je Krist glava Crkve, tako je i muškarac onaj koji vodi, a žena ona koja slijedi i sluša, stoga žena mora biti podložna mužu, kao što Crkva mora biti podložna Kristu, a muž mora ljubiti ženu kao što Krist ljubi svoju Crkvu). Pavlove poslanice Korinćanima I, V, 1, 2; VII, 1-40; Rimljanima VII, 2-3; Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1987, str. 194; *Corpus iuris canonici*, sv. I, *Decretum Gratiani*, Lipsiae, 1879, Causa XXIX, Q. III, C. VII, str. 1106; Causa XXXIII, C. XIII, XVI, XVII, str. 1254-1255.

39 Benko Kotruljević, *O trgovini i o savršenu trgovcu*, str. 217-219. Kotruljevićevo razmišljanje je ipak osobno i ne može poslužiti kao temelj razumijevanja odnosa muškarca i žene.

od njegova rebra da mu bude pratilac i partner, a veza između njih treba se temeljiti na ljubavi.⁴⁰

U svakodnevnom ponašanju, žene su ipak živjele ne baš u skladu sa zadanim društvenim normama. Bile su impulzivne i sklone svađama te su se svojim nepromišljenim ponašanjem, brzopletim (od)govorom, znale međusobno vrijeđati, klevetati, uvrijediti i muškarca, ili su pak bile uvrijeđene.⁴¹ Takvo nepromišljeno ponašanje ili, primjerice, odlazak na osamljena mjesta bez pratnje, ženu je moglo dovesti na rub zakona te je mogla postati ili žrtva ili prekršiteljica zadanih moralnih normi.⁴² Nedolično ponašanje žena možda se najbolje očitovalo kroz njihov rječnik. Teškim i zlim riječima žene su često znale uvrijediti jedna drugu, ali i muškarce. Uvrede su bile raznolike, najčešće su se odnosile na seksualnu, ali i društveno-moralnu reputaciju uvrijeđene osobe. Slavica Stojan spominje da je najčešći način i oblik vrijeđanja u Dubrovniku (od XV. do XVIII. stoljeća) bio ženu osloviti »kurvom«, javnom ženom, prostitutkom, zlom ženom, svodiljom (»rufijana«). Ti atributi isticali su seksualni promiskuitet, svodništvo, prostituciju, rađanje nezakonite djece, čedomorstvo i dr. Uz njih, bilo je uvredljivih izraza koji su naglašavali nedolične oblike ponašanja i stanja: sklonost krađi, pijanstvo, vješticarstvo, prljavštinu, ušljivost i sl.⁴³ Sve to je uvrijeđenu osobu moglo dovesti na loš glas ili joj narušiti društveni ugled, stoga su uvrijeđene žene, ali i muškarci nastojali obraniti svoju čast i dokazati pred sudom svoju nevinost odnosno neosnovanost nanesenih uvreda.⁴⁴ O tome svjedoče brojni primjeri iz kaznenih spisa od Istre do Dubrovnika.⁴⁵ Marija Mogorović Crljenko u svojoj knjizi *Nepoznati svijet istarskih žena* navodi više takvih primjera na koje je

40 Shulamith Shahar, *The Fourth Estate – A history of women in the Middle Ages*, str. 67. Engleska povjesničarka Eileen Power, u knjizi o srednjovjekovnim ženama navodi tekst jednoga rukopisa nepoznata autora, koji se nalazi u Cambridge University Library, i u kojem se iznosi stav da je žena savršenija od muškarca i to po materijalu iz kojega je stvorena (od Adama, dok je on stvoren od zemlje), zatim po mjestu gdje je stvorena (u raj, a Adam izvan njega), po tome što je začela Boga (Marija), po tome što se Krist iza uskrsnuća prvo javio ženi (Magdalen) i konačno po tome što je žena (Marija) uzdignuta iznad kora anđela. Ovaj rukopis navodi i da je sv. Bernardin Sijenski rekao da je spašeno više žena nego muškaraca. Vidi: Eileen Power, *Medieval Women*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, str. 6.

41 Prema mišljenju nekih povjesničara, isto se odnosi i na muškarce, jer srednjovjekovno društvo je društvo brzopletih i impulzivnih ljudi. Vidi: Johan Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb: Matica hrvatska, 1964, str. 11.

42 Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 118-119.

43 Slavica Stojan, »Žene psovačice i psovanje žena« u: *Žene u Hrvatskoj – ženska i kulturna povijest* pr. Andrea Feldman (pr.), Zagreb: Institut 'Vlado Gotovac', Ženska infoteka, 2004, str. 142.

44 Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 157.

45 Vidi: Darja Mihelič, »Ženska čast v istarskih mestih (Trst, Koper, Izola, Piran, 14-15. stoletje)«, *Acta histriae* IX (2000) br. 8, str. 29-40; Slavica Stojan, »Žene psovačice i psovanje žena«, u: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, pr. A. Feldman, str. 141-156; Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003, Gordan Ravančić, »Javni prostor i okolica u kasnosrednjovjekovnom i renesansnom Dubrovniku«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, XXXVIII, 2000, str. 53-64.

naišla u kaznenim spisima Istre, i to za XVI. stoljeće.⁴⁶ Primjerice, Jerka, Nikolina žena (*donna Gerolima moglie de Nicolo da Grao Pescador*) tužila je dvije žene, Frankicu (*Franceschinam*), udovicu Stjepana de Ceorle (*Stephani de Capurlis*) i Magdalenu (*Madalenam*), njezinu sestru, zbog klevete jer su je tužene uvrijedile, ali je na kraju odustala od tužbe i nije insistirala na osudi jer su joj dotične bile sestrične. Tužbu je podigla da bi sačuvala svoj dobar glas. Žene su znale uvrijediti i muškarce, o čemu govori primjer žene Gašpara Polina, koja je na javnom trgu nazvala Juru Zaranina (*Jure Zaranin*) lopovom i čovjekom bez duše (*juri ladro turco huomo senza anima*). Jure ju je tužio zbog uvrede, te je bila kažnjena s pet lira, a morala je snositi i troškove suđenja.⁴⁷ Optužba se morala i dokazati, o čemu svjedoči primjer Gašparine, žene Ivana Dragozeta (*Gasparina moglie de ser Zuane Dragozetto*), koja je 1594. godine optužila Helenu, udovicu Martina Baldina iz Brtonigle (*Hellena vxor quondam Martin Baldin habitante in Verteneggio*), radi uvrede i navodi da ju je Helena u javnosti nazvala bludnicom (*putana*). Svjedoci nisu potvrdili Gašparininu priču, nego su posvjedočili da nisu čuli da ju je Helena tako nazvala. Optužena Helena je također izjavila da nije upotrijebila uvredljive riječi i da je s tužiteljicom uvijek živjela u ljubavi i dobrosusjedskim odnosima. Helena je bila oslobođena optužbi, a tužiteljica Gašparina morala je platiti troškove suđenja.⁴⁸

U slučaju verbalne uvrede, što se naročito odnosi na psovku, Vinodolski zakon u čl. 28 predviđa, i za muškarca i za ženu koja počini verbalni delikt prema muškarcu ili ženi, novčanu kaznu od dvije libre namijenjenu kao odštetu uvrijeđenoj osobi, a dvije libre dvoru (knezu). Naravno, uvreda se dokazuje barem jednim vjerodostojnim svjedokom, ako na mjestu događaja nije bilo prisutno više svjedoka.⁴⁹ U Krčkome statutu stoji odredba da »nijedan muž ne može osloboditi svoju ženu ni od koje obveze ako bi psovala neku dobru ženu«, a kazne su prilično stroge i ponižavajuće za optuženu.⁵⁰ Naime, ona treba biti stavljena u klade, a njezin muž treba platiti tri celeza, koji se dijele napola, polovica gospodi, a polovica kao odšteta oštećenoj strani. I ovdje je dovoljan jedan svjedok, a naglašava se da se (ukoliko nema muških svjedoka), vjeruje »jednoj dobroj ženi«.⁵¹ Iz navedenoga je vidljivo da Vinodolski zakon i Krčki statut, koje dijeli razdoblje od sto godina, imaju slične mjere. Verbalnim deliktima (uvredi i kleveti), Senjski statut ne pridaje značajnu pažnju. Kažnjavalo se samo vrijeđanje sudca u sudnici (čl. 91), i to s 50 libara (oko 25 dukata), dok je također u statutu spomenuto vrijeđanje sudca izvan suda (čl. 92), no kolika je bila

46 Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 159-162.

47 Isto, str. 159.

48 Isto, str. 160.

49 Vinodolski zakon, čl. 28, 4v, str. 57.

50 Krčki (vrbanski) statut, redak 19-20, str. 13; redak 1-3, str. 14: »Ako bi ka žena p'sova(la). Ošće hoćemo, da niedn' muž' ne mozi vineti s'voe ženi nied'nu ligan'cu, ako bi psovala neku dob'ru ženu...«.

51 Krčki (vrbanski) statut, redak 1-8, str. 14: »... imei se v'ložiti v br'linu i plati 3 c(e)l(e)z, ke se raz'delite na pol', pol' g(ospo)de a pol' s'trane, a na to b(u)di verovana 1 dob'ra žena v'saka.«

kazna za taj čin, iz nepoznatih razloga nije točno određeno. Što se tiče svjedočenja, u Senju su se kao svjedoci u obzir uzimali vjerojatno samo muškarci jer se u niti jednoj odredbi statuta ne spominje žena kao mogući (alternativni) svjedok, u slučaju da ne bi bilo muških svjedoka.⁵²

Tjelesno nasilje – udaranje

Govoreći o fizičkom nasilju u vidu tučnjave, udaranja šakom, batinom ili kamenom ili čak odsijecanja udova, statutarne odredbe kvarnerskih općina određuju novčane kazne za počinitelja. Tako je primjerice, u Senjskom statutu u čl. 56 predviđena kazna za onoga tko istuče dobru ženu (*bona mulier*) ili djevicu (*virgo*), a visina kazne ovisi o moralnoj reputaciji oštećene. Naime, ako je žrtva poštena žena (*honestamulier*) ili poštena djevojka (*honestapuella*), dakle žena doličnoga morala, kazna za počinitelja istoga moralnog ugleda (*in equalitate constitutus*) je 6 libara (oko 3 dukata), a ako je riječ o poštenoj djevojci ili ženi, koju je napao nepošten čovjek (*inhonestus homo*), kazna za takva počinitelja iznosi 24 libre (oko 12 dukata).⁵³

Pojedine odredbe Senjskoga statuta odnose se na ozljede nanesene poslovno aktivnim ženama. U Senju, koji je bio jako gospodarsko središte priobalnoga dijela sjevernoga Kvarnera, mnogo je statutarних odredaba, naime, posvećeno gospodarskim djelatnostima grada, u koje su bile uključene i žene, a nekoliko važnih odredaba s aspekta ženske problematike odnosi se na krčmarenje i prodavanje robe u dućanima. Žene u gradu nisu igrale političku ulogu, ali su imale važnu ulogu kao aktivna radna snaga u razvoju privrednoga života grada. Iz odredbi Senjskoga statuta može se uočiti da su mnoge pučanke bile zaposlene kao krčmarice i prodavačice na tržnici ili u dućanu.⁵⁴ Ovdje su nam zanimljive tri odredbe (čl. 79, 80 i 81) posvećene pravnoj obrani žena zaposlenih u tim dvjema djelatnostima.⁵⁵ U člancima 80 i 81 Senjskoga statuta, predviđena je novčana kazne od 6 libara (oko 3 dukata), za one koji bi istukli

52 Vidi bilješku 96.

53 Senjski statut, čl. 56, str. 58 i 72; »§ 56. Item statuterunt, quod qui uerberaret aliquam bonam mulierem uel uirginem in qualitate constitutam, soluat libras sex; set si inhonestus homo uerberaret honestam puellam uel mulierem honestam, soluat libras XXIV.«

54 Sabine Florence Fabijanec, »Od tržnice do luke – trgovačka svakodnevnica kasnoga srednjega vijeka«, *Kolo – časopis Matice hrvatske*, 2006, br. 4, str. 188-228. ; Ista, »Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća, *Ženske skozi zgodovino*, 32. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Celje, 2004, str. 49-64.

55 Svakodnevni život u krčmama srednjovjekovnoga Dubrovnika na temelju sudskih spisa istraživao je i Gordan Ravančić koji je naglasio nekoliko bitnih odrednica koje se tiču žena i njihova posjeta krčmama ili krčmarenja. Naime, prema njegovu istraživanju, krčmarice i žene koje su u krčmi provodile vrijeme općenito nisu imale najbolju reputaciju u društvu, jer u krčmi kao javnom prostoru ženi nije bilo mjesto, već je ona, prema srednjovjekovnome poimanju, bila isključivo vezana uz privatni prostor tj. kućanstvo i obitelj. Osim toga, loša reputacija mogla je biti i u neakvoj vezi s prostitucijom, ali ipak, sve se svodi na činjenicu da krčma uopće nije smatrana sigurnim mjestom za provođenje slobodnoga vremena jer su u njoj često znale izbiti tučnjave. Vidi: Gordan Ravančić, *Život u krčmama srednjovjekovnog Dubrovnika*, Zagreb: Dom i svijet, 2001, str. 71, 88-89.

krčmaricu, a isti bi iznos novčane kazne bio namijenjen za nasilnika koji bi istukao prodavačicu ili prodavača.⁵⁶ Mnogo je veća kazna, i to u iznosu od 24 libre (oko 12 dukata), za onoga koji bi istukao »neku poštenu ženu, udovicu ili udanu ili djevojku, koja prodaje vino u svojoj kući«, kako propisuje odredba iz čl. 79 Senjskoga statuta.⁵⁷ U tim se dvjema odredbama Senjskoga statuta po visini kazne može vidjeti da je poštena žena, koja bi bila napadnuta u vlastitoj kući (što je po Senjskom statutu teži delikt), bila zaštićena četverostruko oštrijom kaznom od krčmarice, ali i od prodavačice na tržnici ili u dućanu. Naime, očigledno je da žena (krčmarica) koja obavlja krčmarsku djelatnost u javnoj krčmi, gdje je klijentela raznolika karaktera i izloženost tučnjavi veća, mora u svome poslu s time unaprijed računati. U slučaju, pak, kada se radi o napadu na ženu koja prodaje vino u svojoj vlastitoj kući, ona je u svome privatnom, obiteljskom prostoru zakonom znatno više zaštićena jer činjenica da prodaje vino u svojoj kući, okružena članovima svoje obitelji, kazuje da se radi o »poštenoj« ženi koja ne živi u krčmi, odnosno prostoru koji je unaprijed barem djelomice stigmatiziran u očima zajednice.

Pljuska kao moralna uvreda

Senjski statut u čl. 82 određuje vrlo visoku novčanu kaznu od 50 libara (oko 25 dukata) za pljusku i to bez obzira na stalešku pripadnost.⁵⁸ Naime, pljuska se smatra napadom na čast uvrijeđenoga, iako ne ostavlja vidljive tragove na licu, pa čak ni ne uzrokuje pretjeranu fizičku bol.⁵⁹ Na susjednome Krku stanovnici su također bili osjetljivi na povredu časti pljuskom, ali Krčki statut donosi razliku u stupnju povrede, prema društvenom ugledu. Tako se za pljusku koju je pretrpio vijećnik, propisuje kazna od 50 libara (oko 25 dukata), a pljuskanje pučanina kažnjava se s 25 libara (oko 12 dukata).⁶⁰ U samome iznosu kazne očituje se da je to znatno veća

Ravančić navodi i slučaj obiteljskoga nasilja jednog muža po imenu Gulielma koji je istukao svoju ženu Dobru u krčmi u kojoj je radila, očito iz nezadovoljstva koje je izazvala činjenica da mu žena provodi mnogo vremena u krčmi. G. Ravančić, *Život u krčmama srednjovjekovnog Dubrovnika*, str. 71.

56 Senjski statut, čl. 80 i 81, str. 60 i 73: »§ 80. Item statuerunt, quod quicumque uerberauerit tabernarium, cadat ad penam sex librarum.«; »§ 81. Item statuerunt, quod quicumque uerberauerit uenderigolas aut uenderigolam, cadat ad penam librarum sex.«

57 Senjski statut, čl. 79, str. 60 i 73: »§ 79. Item statuerunt, quod quicumque uerberauerit honestam mulierem, uiduam uel coniugatam aut puellam, suum uinum uedentes in domo sua, cadat ad penam librarum XXIV.«

58 Senjski statut, čl. 82, str. 60 i 73: »§ 82. Item statuerunt, quod quicumque dederit allapam, cadat ad penam librarum quinquaginta pro quolibet contrafaciente et quociens fuerit contrafactum.«

59 Lujo Margetić (ur.), *Senjski statut*, str. 50.

60 Krčki statut, redak 5-9, str. 15: »Ošće hoćemo d' ako bi n'eki č(lov)i'k' dal' polič'nicu nekomu već'niku, plati 50 l(i)b(a)r; ako li bi nekomu inomu č(lov)i'ku takoe dal' polič'nicu plati l(i)b(a)r' 25...«

kazna, nego u slučaju fizičkoga nasilja. To ukazuje koliko je čast (*honor*) pojedinca u srednjemu vijeku bila izrazito visoko postavljena moralna vrjednosta.⁶¹

Skidanje 'hovrlice' s glave

Vinodolski zakon ne govori o takvoj vrsti uvrede časti u vidu pljuske. O pojmu časti razmatra se u posebnoj odredbi izraženoj u čl. 27 Vinodolskoga zakona,⁶² koja propisuje neobično visoku kaznu za zlonamjerno zbacivanje hovrlice,⁶³ tj. pokrivala glave (lat. *vellum*) s neke ženske osobe. Naime, u srednjovjekovnoj vinodolskoj sredini i mentalitetu tamošnjih stanovnika uvriježio se običaj po kojemu je hovrlicu na glavi nosila časna udana žena,⁶⁴ a namjerno joj zbaciti hovrlicu s glave značilo je i javno pogaziti njezinu čast, tj. javno objaviti da se radi o nečasnoj ženi, odnosno da ju takovom smatra sâm izvršitelj ovoga teškog delikta. Može se pretpostaviti da bi takav čin mogao napraviti onaj tko je dotičnu ženu već »imao« (no nije uvjet) pa ju je takvim javnim objavljivanjem htio i javno obeščastiti. Upravo je zla namjera ovdje bitan čimbenik koji proizlazi iz prirode ovoga delikta.⁶⁵ Zakon razlikuje izvršitelja toga delikta po spolnoj pripadnosti i, adekvatno tomu, počinitelja se kažnjava ili visokom novčanom kaznom ili nešto nižom, ovisno o tome radi li se o muškarcu ili ženi počinitelju. Ako je izvršitelj ovoga djela muškarac, koji zlonamjerno zbaciti hovrlicu ženi s glave, tada je, čini se, društvena posljedica samoga delikta veća (s obzirom na ugled napadnute žene) jer uzrokuje moralno obeščaćenje takve žene i posljedično njezinu diskriminaciju u društvu. Stoga je za dotičnoga izvršitelja pro-

61 O pojmu časti u srednjem vijeku vidi: Darja Mihelić, »Ženska čast v istarskih mestih (Trst, Koper, Izola, Piran, 14-15. stoletje)«, *Acta histriae* IX (2000) br. 8, str. 29-40; Frank H. Stewart, »What is honor«, *Acta histriae* IX (2000) br. 8, str. 13-28.

62 Vinodolski zakon, čl. 27, 4r, str. 56: »Ošće: ako bi muž ženi zvrzal hovrlicu ili pokrivaču z glave va zli volji, ter bi se moglo prikazati trimi dobrimi muži volja ženami: plati libar 50, ako je tužba s toga; od kih gospodin knez imij soldini 40, ona koj je vaščina učinjena 40 i 8 libar. Da ako žena ženi svrže pokrivaču više rečenu, plaća 2 libre dvoru a onoj 2 ovce. Ako ubo onde nisu svedoci dobri, prisezi ki taji da nij to učinil, budi prost.«

63 Hovrlica – kolo od platna (kovrljak) koje žena stavlja na kosu. Pokrivača – veliki rubac, stoji na kovrljaku, za koji se prikopča pribadačama. O tome vidi u: Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, Zagreb: JAZU, 1952, str. 109; Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatsko pravno-povjestni rječnik*, Zagreb: Informator, 1975, str. 401. Lat. *vellum*, n. (tal. *vello*): veo od lana ili svile, u: Marko Kostrenčić (ur.), *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, vol. II, Zagrabiae: Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1978, str. 1241; Za maramu ili rubac koristi se u srednjovjekovnim izvorima i termin *fazolus*, *façol*, *façolus*, *façolus*, *façollus*, *fazolius*, *façale*, *façalius*, *fazalus*, *fazeolus*, *faziolus*, m. (tal. vet. fazzolo), u: M Kostrenčić (ur.), *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, vol. I, Zagrabiae, Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1973, str. 450.

64 To je, uostalom, osobina svih urbanih društava na istočnoj jadranskoj obali pa se pokrivalo za glavu, kao ženski odjevni predmet, vrlo često spominje u notarskim dokumentima istočnojadranskih komuna.

65 Đorđe Milović, »Kazneno pravo Vinodolskog zakona iz 1288. godine«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, (1999-2000) br. 41/42, str. 69.

pisana visoka novčana kazna od 50 libara (oko 25 dukata), od čega samo 2 libre (40 solida ili nešto manje od 1 dukata) pripada knezu, a ostalih 48 libara (oko 24 dukata) osramoćenoj ženi.⁶⁶

Sigurno je u svakodnevnom životu znalo doći i do fizičkoga obračuna među ženama, koje bi se međusobno potukle ili počupale za kosu. U tom slučaju, kada bi hovorlicu s glave zbacila žena ženi, moralne posljedice i posljedice vezane uz društveni ugled za napadnutu bile bi znatne, ali ne toliko kao u slučaju kada bi to učinio muškarac ženi. Stoga je i kazna blaža i iznosi 2 libre (oko 1 dukat) dvoru (dakle, isto kao i u prethodnom slučaju), a oštećenoj dvije ovce koje bi na tržištu vrijedile otprilike 3,4 dukata.⁶⁷ I za dokaz ovoga kaznenog djela traže se dobri svjedoci, no postoji i olakotna okolnost za optuženu. Naime, u istom članku Vinodolskog zakona navodi se da ukoliko ne bi bilo dobrih svjedoka, treba prisegnuti optužena »koja poriče da to nije učinila, i neka je oslobođena«.⁶⁸ Sličnu odredbu o nasilnom zbacivanju šešira ili pokrivala s glave propisuje i Senjski statut u čl. 72, a kazna za takvo djelo bila je 20 solida (nešto manje od pola dukata, odnosno jednu libru). Pritom se ne utvrđuje razlika između oštećene ili oštećenog, znači moglo se raditi o uvredi časti i žene i muškarca.⁶⁹ Vrlo je slična odredba i Krčkoga statuta u kojoj se prestupnik za skidanje šešira ili kape kažnjava jednim celezom (oko jedan dukat)⁷⁰ od toga uvrijeđenome pripada pola celeza, zatim pola celeza ide općini, a krčkome knezu treba platiti odštetu u dvostrukome iznosu i to od dva celeza.⁷¹

66 Isto.

67 Isto. Budući da nisu sačuvani notarski spisi za vinodolsko područje krajem XIII. stoljeća iz kojih bi se moglo saznati kolika je bila cijena ovce, ipak, na temelju spisa dubrovačke kancelarije iz toga razdoblja – npr. notar Andrija Beneša (1295-1301) – postoje podaci o tome, a kako su postojale trgovačke veze na čitavome jadranskom prostoru, napose s Dubrovnikom, može se pretpostaviti da su iste ili slične cijene vrijedile i za područje Vinodola odnosno Kvarnera. Tako se primjerice, u jednom kupoprodajnom ugovoru iz 1301. navodi da je Krš, sin pokojnoga Pribislava (*Crisus filius quondam Pribislavi*) prodao Beditku Gunduliću (Benedicto Gundule) i braći Blažu i Teodoru *de Sorente* (*Blasio de Sorente et Thodore fratri dicti Blasii*) 400 ovaca po cijeni od 142 perpera. Vidi: Josip Lučić (pr.), »Spisi dubrovačke kancelarije«, u: *Monumenta historica ragusina*, knjiga IV, Zagreb: HAZU, 1993, dok. 518, str. 136. Prema toma, cijena jedne ovce iznosila bi 2,8 perpera, pri čemu treba voditi računa da je u XIII. stoljeću 1 perper iznosio oko pola zlatnoga dukata. Dakle, cijena jedne ovce bila bi otprilike 1,7 dukata.

68 Vinodolski zakon, čl. 27, 4r, str. 56.

69 Senjski statut, čl. 72, str. 59. i 72.: »Item statuerunt, quod qui acceperit capellum uel caputeum de capite alterius animo irrato, soluat saldos uiginti.«

70 Prema srednjovjekovnom novčanom sustavu 1 celez bio bi u vrijednosti 2 libre i 5 solida malih denara što bi bilo oko 1 dukat. L. Margetić; P. Strčić (pr.), *Krčki (vrbanski) statut*, str. 72.

71 Krčki (vrbanski) statut, redak 14-18, str. 15: »Ošć' hoćemo d' ako bi neki nekomu v'zel k'lobuk' ali beritu plati 1 c(e)l(e)z ki se raz'deli k(a)ko z'gora, a škodu plati gos'podaru po duplu.«

O trovanju

Neke žene su se u svome svakodnevnom životu bavile i pripremom svojevrsnih prirodnih lijekova, napitaka, masti i sl.⁷² No, u slučaju da je uporabom takvih preparata došlo do trovanja, ženu koja je svojim pripravkom uzrokovala takav ishod strogo se kažnjavalo. U čl. 59 Vinodolskoga zakona, takva žena naziva se »tvarnica«. Josip Bratulić u svome suvremenom izdanju Vinodolskoga zakona ovaj termin prevodi kao »vračara«,⁷³ dok ga Vladimir Mažuranić prevodi kao coprnica, čarobnica, vještica.⁷⁴ Osobno sam bliža Bratulićevu tumačenju jer smatram da ovi potonji termini, kako ih tumači Mažuranić, ipak nisu prikladni za razdoblje u kojemu je nastao Vinodolski zakon, već za znatno kasnije razdoblje (XVI.-XVIII. st.). Spomenuti članak Vinodolskoga zakona za takvo djelo trovanja koje bi se dogodilo prvi puta, a dokazano je vjerodostojnim svjedočanstvom, propisuje za počiniteljicu vrlo visoku novčanu kaznu od 100 libara odnosno oko 45 dukata knezu. U slučaju da nije mogla platiti tako visoku svotu, bila bi osuđena na smrtnu kaznu spaljivanjem. Ukoliko bi se djelo ponovilo, kazna bi se određivala po kneževoj volji.⁷⁵ Zanimljivo je da Vinodolski zakon u dodatku članka 59 donosi istu kaznenu odredbu i za muškarca »kojega bi se pronašlo u istom zločinu«, što je očiti dokaz da su u slučaju počinjenja ovoga kaznenog djela muškarac i žena izjednačeni pred zakonom.⁷⁶ Iz ovoga je vidljivo kako Vinodolski zakon ne promatra »vračanje« u kontekstu počinitelja, nego isključivo u kontekstu (ne)djela. Krčki statut, pak, ne govori ništa o muškarcima – trovačima,⁷⁷

72 Naravno, većina je komuna imala obrazovane, službene ljekarnike i travare poznate pod nazivom *apothecarius*, *speciarius* i *aramatarius*, ali za neke ljude su njihove usluge bile preskupe. Primjerice u Trogirskom statutu iz 1322. postoje dvije odredbe koje se odnose na službene ljekarnike komune: *De poena apotecarii et medici faciencium simul societatem*, (Liber II, caput 87) i *De pena medici, notarii, et speciarii recedentium de civitate absque licentia* (Liber II, caput 88). Ljekarnici su bili službenici općine i birali su se tajnim glasovanjem u Velikom vijeću. Ljekarnik je primao stalnu plaću kao gradski službenik, a ugovorom se obvezao da će opskrbljivati lijekovima bolesnike, da će se posvetiti izradbi lijekova i da će lijekovi biti dobre kakvoće. Ivan Strohal (ur.), *Statutum et reformationes civitatis Tragurii* (Statut i reformacije grada Trogira), Zagreb: JAZU, 1915, str. 84-85 i 307.

73 Josip Bratulić (pr.), *Vinodolski zakon 1288*, čl. 59, str. 99; Prema Bratuliću, tvarnica nije vještica nego žena koja sprema lijekove od trava, ona je vračara. Liječenje je moglo kobno završiti – trovanjem. Odredbe o ženama vračarama, ali ne još i o vješticama, česte su u našim starim zakonima i statutima, i govore o lijekovima od trava (*herbaria*) koje te žene spremaju. Lat. *herbaria*, f. – otrov od trava, otrovno piće, trovanje. Lat. *herbarius*, adi. – vračarski, trovateljski. Vidi: M Kostrenčić (ur.), *Leyicon latinistatis medii aevi Iugoslaviae*, vol. I, Zagrabiae, Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1973, str. 537.

74 Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatsko pravno-povjestni rječnik*, str. 1478.

75 Vinodolski zakon, čl. 59, str. 99: »Jošće: ako bi se ka žena našla tvarnica ter bi se mogla skazati svedočastvom verovanim, za prvo ostani knezu libar 100 volja se sažgi ako bi se ne imelo od česa platiti. A od sada naprid ako bi učinila, gospodin knez ju kaštigaj po njega volji.«

76 Vinodolski zakon, čl. 59, str. 99. »I takoj v toj istoj peni ako se ki muž najde, da se kaštigaj v tom grihu.«

77 Možda je to stoga jer su u to vrijeme (konac XIV. stoljeća) zanimanja kao *herbarius* ili *aramatarius* već prilično afirmirana i cijenjena, smatrana su dijelom medicine, njima su se bavili i odobrenja od komuna dobivali samo muškarci.

već je izričito usmjeren na žene koje bi eventualno počinile ovaj zločin. Stoga Krčki statut donosi još radikalnije kazne za ženu kojoj bi se dokazao delikt trovanja, odnosno koja bi čin sama priznala pod mukama. U »Glavi o ženskom trovanju« Krčkoga statuta postoji jasna razlika u prijetnji trovanjem i izvršenju, a shodno tome propisane su i drukčije kazne.⁷⁸ Naime, za žene koje bi prijetile otrovima, predviđeno je da ih se stavi u klade, a u slučaju da se utvrdilo da je doista riječ o otrovima, prvo bi se optuženu stavljalo na muke. Ako bi na mukama priznala, bila bi spaljena. Razlog tako visokih kazni je zasigurno u činjenici da su posljedice za neke osobe bile smrtonosne. Uz to, takvim su kaznama komunalne vlasti nastojale spriječiti bavljenje ovim nezakonitim djelatnostima. Iz navedenoga je uočljivo da je Vinodolski zakon u većem stupnju uspio izjednačiti položaj muškarca i žena pred zakonom, a u pogledu kazne prema trovateljicama (vračarama) zauzima humanije stajalište u odnosu na Krčki statut. Moguće je zaključiti da te razlike proizlaze iz okolnosti što je na Krku mletački utjecaj ipak bio jače izražen, a poznato je da je položaj žena u Mletcima tijekom srednjega vijeka bio prilično loš.⁷⁹

Dokazni postupak

Srednjovjekovni statuti kvarnerskih općina razvili su prilično kompliciran dokazni postupak, a to se posebno odnosilo na teško dokazive delikte.

U dokaznome postupku, za razliku od kompariranih statuta – Senjskoga i Krčkoga, Vinodolski zakon ne poznaje torturu. Inače, u svim krivičnim postupcima glavni dokazni akteri su svjedoci, a ako njih nema, tužena stranka se zaklinje na istinitost svojih tvrdnji ili sama ili s većim brojem tzv. porotnika. Iznimka je slučaj silovanja, gdje porotnici moraju biti žene, a ukoliko nema svjedoka, na istinu se zaklinje žrtva (s porotnicama), a ne optuženi.⁸⁰ Na kraju čl. 56 Vinodolskoga zakona predviđena je oslobađajuća odredba za optuženoga u kojoj je jasno naglašeno pod kojim uvjetom se oslobađa: »ako ta ista žena ili neki od njezinih porotnika propusti što je gore rečeno, onaj protiv koga se tuži, neka bude oslobođen od zločina.«⁸¹

Krčki statut, u dodatku odredbe o kažnjavanju silovanja, predviđa prilično kompliciran sustav dokazivanja zločina, po kompleksnosti sličan Vinodolskome zakonu, ali ipak u sadržaju bitno različit od njega. Po Krčkome statutu, silovanje je oštećena

78 Krčki (vrubanski) statut, str. 14, redak 8-15: »Ošč' hote ako bi ke ženi pretile t'var'mi, imei se vložiti v br'linu; Ako li bi se naš'lo po istine, imei se pos'taviti na m(u)ku. Ako se otda ne muce, imei biti s'ž'gana, a v'zda b(u)di v razume sud'c.«

79 Lujo Margetić; Petar Strčić (ur.), *Krčki (vrubanski) statut*, str. 68.

80 Lujo Margetić (ur.), *Vinodolski zakon 1288-1988*, Novi Vinodolski: Mjesni odbor za obilježavanje 700. obljetnice Vinodolskog zakona, 1987, str. 14.

81 Josip Bratulić (pr.), *Vinodolski zakon 1288*, čl. 56, 7v, str. 63. Vidi također internetsko izdanje: Lujo Margetić, *Tekst Vinodolskog zakona na suvremenom hrvatskom jeziku*, vidi na: http://www.vinodol.org/uvod_1/doku/lm_vz_txt.htm 12. lipnja 2008. (*sub voce*: Vinodolski zakon)

trebala dokazati s tri svjedoka.⁸² U slučaju da ona dokaže silovanje, a optuženi ne bi htio priznati čin, propisuje se tortura za optuženog, dakle, stavlja ga se na muke. Ova prva odredba Krčkoga statuta, koja govori o dokazivanju silovanja, čini se, teško da je bila primjenjivana. Naime, najčešće se silovanje u pravilu vrši u osami i bez svjedoka. Stoga se, u slučaju nedostatka svjedoka, silovanje dokazivalo zakletvom silovane žene uz 12 porotnika, u pravilu njezinih najbližih rođaka, od kojih je polovicu morao izabrati optuženi za silovanje. Smatralo se da je dokazivanje uspjelo čak i u slučaju da se tri porotnika nisu htjela zakleti u to da vjeruju u istinitost ženine prijave. Po mišljenju Petra Strčića, u najvećem broju silovanja dolazilo je do nagodbe, tj. silovatelj i silovana bi sklopili brak te je stoga daljnji postupak bio nepotreban.⁸³ No, ako bi silovana žena bila već udana, očito nije moglo doći do nagodbe, nego se počinitelja, ukoliko bi mu se dokazao delikt, moralo kazniti prema propisanim kaznama.

Žena kao sudionik u sudskome procesu

Vinodolski zakon određuje da se svaki prijestup tj. povreda zakona, a napose teži delikt, ima dokazati izjavama i prisegama svjedoka. No, postavlja se pitanje je li žena u društvu Vinodola i njemu susjednih općina imala pravo biti vjerodostojni svjedok? Članak 18 Vinodolskoga zakona jasno ističe kako je uvjet da se žena prihvati za svjedoka morao biti taj da se radi o »dobroj ženi, dobra glasa«.⁸⁴ No, nepristrano svjedočenje žene takvih moralnih kvaliteta bilo je dozvoljeno isključivo za slučajeve uvrede riječima, tučnjave ili ranjavanja koji bi izbili među ženama, ako nije bilo muškoga svjedoka.⁸⁵

Što se tiče pristranosti svjedoka, Vinodolski zakon već u čl. 20 ističe kako »nitko ne može postaviti svoju ženu sebi za svjedoka« te da supruga nije vjerodostojni svjedok niti za jednu stvar.⁸⁶ To upućuje na činjenicu da su zakonodavci bili svjesni moguće pristranosti ako bi svjedok bila supruga. U članku 67 Vinodolskoga zakona izričito se ističe koji su uvjeti za svjedočenje među članovima obitelji. Tako, otac sinu te sin i kći ocu mogu biti svjedoci, a također brat i sestra sestri, ali »ako svak zasebno stanuje i razdijeljeni su među sobom«, dakle, samo pod uvjetom da su punoljet-

82 Petar Strčić (ur.), *Krčki (vrbanski) statut*, uvodna studija, str. 96 i *Krčki statut*, glava I, redak 5, str. 2.

83 Isti, *Krčki (vrbanski) statut*, str. 84. Nažalost, Strčić nije naveo na temelju kojih je argumenata donio zaključak da je silovanje u praksi često završavalo brakom oštećene i počinitelja ovoga (ne) djela.

84 Vinodolski zakon, čl. 18, 3v, str. 55: »Jošće: dobra jedna žena i dobra glasa pomaknjena za svidočastvo...«

85 Isto, »...ako ni veće svedoki, verovana je od žene k ženi, tako od psosti jazika kako od bjenja i od ranjenja.«

86 Vinodolski zakon, čl. 20, 3v, str. 55: »Oščće: nijedan ne more pomaknuti svoje žene za svidočastvo sebi; od nijedne riči ni mu verovana.«

ne osobe, koje vode vlastita kućanstva.⁸⁷ Iz navedenoga se može razlučiti da zakon dopušta svjedočenje članovima obitelji u slučaju da žive samostalno i odvojeno, ali ne i ako nisu odijeljeni. Stoga je razumljivo da nije dopušteno svjedočenje žene u korist muža, budući da oni nisu razdijeljeni i da žive u istom kućanstvu.

Kod prijavljivanja određene osobe sudskoj instanci (dvoru, tj. knezu), koju se sumnjiči za počinjenje određenog delikta, zanimljivo je razmotriti kada je ta prijava (tužba) pravovaljana. O tome govori čl. 61 u kojemu je istaknuto da je prijava pravovaljana ako se izriče, u određenoj rečeničnoj formulaciji, pred gospodinom knezom ili bilo kojim njegovim službenikom ili pred satnikom,⁸⁸ a u dodatku se naglašava da je to moguće učiniti i pred satnikovom ženom, u odsustvu satnika.⁸⁹

Što se tiče porotnika, uglavnom se radi o muškim osobama, ali u slučaju silovanja Vinodolski zakon – kako je već rečeno – zahtijeva isključivo žene porotnice.⁹⁰ Moguće je da je izbor žena kao porotnica, u ovome iznimnom slučaju, bio iz razloga što su one mogle bolje suosjećati sa žrtvom.

Krčki statut za sposobne svjedoke propisuje da moraju biti »na dobru glasu«,⁹¹ dakle slično kao i u Vinodolskom zakonu, a u Krčkome statutu se još navodi da svjedoke na suđenje ne smije dovesti stranka, nego suci.⁹² U slučaju verbalne uvrede nanesene ženi Krčki statut propisuje da je za njegovo dokazivanje dovoljan jedan svjedok, i da se pritom kao svjedoku vjeruje »jednoj dobroj ženi.«⁹³ Dakle, žene u krčkome društvu su, prema mišljenju Nelle Lonze, smatrane drugorazrednim svjedocima jer se prihvaćaju za svjedoke samo kod uvreda među ženama, inače, čini se, ne.⁹⁴ Kod silovanja Krčki statut zahtijeva da eventualni svjedoci budu iz onoga grada gdje je zločin počinjen⁹⁵ i to vjerojatno stoga da bi se smanjila opasnost od lažnoga optuživanja. U Senjskome statutu o svjedocima se govori samo u jednoj odredbi

87 Vinodolski zakon, čl. 67, 8v, str. 65: »Jošće: otac sinu, sin otcu i hći (otcu) mogu biti svedoci a brat sestri i sestra (sestri), ako stoje vsak po sebi i razdiljeni jesu meju sobom.«

88 Satnik – u vinodolskom društvu – član gradskoga izaslanstva. Naime, iz svakog grada (općine) stigao je u Vinodol po jedan satnik i prvi je po ugledu među svjetovnim predstavnicima, a podrijetlo mu je vojničko jer je izvorno značenje riječi: zapovjednik nad stotinom ljudi (centurion). Vidi: Maurizio Levak, »Podrijetlo i uloga kmeta u vinodolskom društvu XIII. stoljeća«, str. 45-46.

89 Vinodolski zakon, čl. 60. i 61, 8r, str. 64.

90 Vinodolski zakon, čl. 56, 7v, str. 63.

91 Krčki (vrbanski) statut, redak 5-6, str. 9: »I v'zda s'vedoci imeite biti ot dob'ra gl(a)sa ...«

92 Krčki (vrbanski) statut, redak 6-9, str. 9: »...i da s'vedoci ne imeite biti povedeni na s'vedočas'tve, imeite biti povedeni ot sud(a)c'«

93 Krčki (vrbanski) statut, redak 1-8, str. 14: »Ošće hoćemo, da niedn' muž ne mozi vineti s'voe ženi nied'nu ligan'cu, ako bi psovala neku dob'ru ženu, imei se v'ložiti v br'linu i plati 3 c(e)l(e)z, ke se raz'delite na pol', pol' g(ospo)de a pol' s'štrane, a na to b(u)di verovana 1 dob'ra žena v'saka.«

94 Nella Lonza, »Kazneni postupak Krčkog statuta iz 1388. godine«. U: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XLIII (1993), br. 4, str. 719.

95 Krčki (vrbanski) statut, redak 11-14, str. 4: »V'zda razum ejuć' se imeite svedoci biti od' onoga g'rada g'de e sila činena.«

(čl. 46) koja se odnosi na krađu.⁹⁶ Krađa se očito smatrala velikim deliktom jer je za dokazivanje trebao određen broj svjedoka ovisno o visini ukradene robe. Tako, u slučaju da se nekoga optuži za krađu od 24 libara (oko 12 dukata), to je trebalo dokazati s dva svjedoka, a ako bi tužitelj pronašao samo jednoga svjedoka (što nije bilo dovoljno za dokazivanje), optuženog se moglo staviti na muke. Krađu u vrijednosti 50 libara (oko 25 dukata) trebalo je dokazati s tri svjedoka; a krađu od 100 libara (oko 45 dukata) s četiri svjedoka. Ako bi u tim slučajevima postojala samo dva svjedoka, optuženoga bi se moglo staviti na muke. U ovom slučaju uopće se ne spominje da bi se vjerovalo ženama svjedokinjama, nego se vjerojatno radilo samo o muškarcima. No, ipak, bez obzira na nespominjanje žena, nije isključena mogućnost da je, u slučaju da nije bilo muških svjedoka, žena ipak mogla biti svjedok.

Ovi primjeri iz Krčkoga statuta i Vinodolskoga zakona jasno pokazuju da, bez obzira na stavove Crkve ili politiku komunalnih vlasti, srednjovjekovna primorska urbana društva ipak priznaju za svjedokinje cijeli jedan sloj žena kao društveno i moralno prihvatljivih osoba.

Veza uz svjedočenje, primjerice žene u dalmatinskim gradovima u pravilu se nisu uzimale za svjedoke u notarskim ispravama, a u građanskom, parničnom i kaznenom postupku uglavnom su mogle svjedočiti samo u slučaju kada nije bilo drugih svjedoka.⁹⁷ Tako se, primjerice, u Splitskome statutu (Lib. 3, cap. VIII) propisuje neka »ženska osoba ne bude svjedok u građanskoj parnici«, zatim se posebice naglašava da se »javni svodnici i javne bludnice ne primaju kao svjedoci ni u jednom sporu«, a preporuča se da se u »kaznenome predmetu muškarac mlađi od četrnaest i žena mlađa od dvanaest godina ne saslušavaju kao svjedoci«. ⁹⁸ U vezi svjedočenja žena, u nekim komunalnim statutima izražene su i stališke razlike među svjedokinjama, pa se tako u Trogirskome statutu (Lib. I, cap. 45) patricijka ipak mogla o predmetu očitovati i u svojoj kući, dok je pučanka bila dužna najprije položiti zakletvu u crkvi Sv. Marije, a zatim svoj iskaz dati pred nadležnim forumom u prostorijama gradskoga magistrata.⁹⁹

96 Senjski statut, čl. 46, str. 58: »Item statuerunt, quod ille qui accusat aliquem de furto ascendente ad summam librarum XXIVor debet probare per duos testes: quod si probatum fuerit per unum testem fide dignum, quod possit poni ad torturam; de furto ascendente ad ualorem librarum L. debet probare per tres testes; de furto autem librarum centum probabitur per quator testes, e si in hoc casu non haberentur nisi duo testes fide dignos tantum, accusatus debet poni ad torturam.«

97 Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad*, str. 128.

98 Antun Cvitanić (ur.), *Statut grada Splita*, Split 1998, str. 470-475.

99 Ivan Strohal, »Statut i reformacije grada Trogira«, Lib. I, Cap. 45, str. 24: »Ordinamus, quod aliqua mulier introducta in testem super aliqua causa, palacium communis vel logiam intrare non debeat ad testimonium perhibendum, sed si nobilis fuerit (in) sua domo, si vero popularis in ecclesia sanctę Marię de plathea sua debeant testimonia perhibere.«

O tome: Franjo Šanjek, »Žena u hrvatskom srednjovjekovlju«, *Bogoslovska smotra*, vol. 60 (1990), br. 3-4, str. 186; Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku*, sv. I/1, Trogir: Muzej grada Trogira, 1985, str. 270.

Kako bismo dobili uvid u širi europski kontekst, navest ćemo neke odredbe o pravnom položaju žena u kaznenome pravu, s obzirom na njihov status tužiteljica i svjedokinja u nekim zapadnoeuropskim zakonodavstvima XIII. i XIV. stoljeća. Primjerice, prema kaznenome pravu Engleske iz XIII. stoljeća udane i neudane žene imale su jednaka prava. Svaka je žena mogla podići tužbu za nanesenu joj tjelesnu štetu, silovanje i za uvredu.¹⁰⁰ Međutim, postojala je iznimka u slučaju ubojstva neke osobe. Naime, samo je udana žena mogla biti tužiteljica, ali isključivo u slučaju ubojstva svoga supruga, kako je zapisano u članku 54 dokumenta *Magna Carta libertatum* iz 1215.¹⁰¹ U praksi je, pak, zabilježeno da je žena mogla podići optužnicu i za ubojstvo sina, brata ili nećaka. U drugim kaznenim slučajevima, nijedna žena (bilo udana, neudana ili udovica) nije mogla podići tužbu. Što se tiče svjedočenja, općenito zakonski nije bilo dopustivo da žena bude svjedok, no ipak, u praksi se često kršio zakon, stoga se u pojedinim slučajevima – u nedostatku svjedoka – prihvaćalo svjedočenje žene ili bi ona katkad polagala prisegu.¹⁰² U francuskome zakonodavstvu također nije bilo prihvatljivo da žena bude svjedok, osim u iznimnim slučajevima kada nije bilo drugoga svjedoka. Shulamith Shahar navodi primjer neke Emmeline la Duchesse iz Pariza, plemkinje na kraljevskome sudu, koja se na sudu pojavljivala sedam puta kao svjedokinja u tužbama žena koje su tvrdile da su bile silovane, premlaćivane u braku ili su pak bile premlaćivane dok su bile trudne pa su zbog toga pobacile.¹⁰³ U Normandiji su u XIII. stoljeću postojala određena mjesta (uredi) u kojima su radile žene koje su se bavile prikupljanjem dokaza u gore navedenim slučajevima.¹⁰⁴

U Napulju je kralj Robert Napuljski 1332. godine zakonski isključio žene sa sudova, što znači da su ranije vjerojatno mogle sudjelovati u njihovoj radu kao svjedoci. U sjevernoj Italiji, primjerice Perugi, u komunalnom statutu iz 1342. donesene su restrikcije u odnosu na svjedočenje žena na sudovima, a svjedočiti su iznimno mogle samo redovnice. Također, budući da u Perugi nije bilo dolično niti zakonski dopušteno ženama (bilo kojega statusa) odlaziti na sud u palaču načelnika ili kapetana, kako bi svjedočile bilo u kaznenim bilo u civilnim parnicama, žene koje bi se pozivale za svjedoke, morale su otići u crkvu sv. Lovre (*San Lorenzo*) ili u svoju župnu crkvu gdje bi notar, kojega bi poslao potestat, kapetan ili sudac, uzeo ženinu prisegu i svjedočanstvo.¹⁰⁵

100 Shulamith Shahar, *The Fourth Estate*, pogl. *Public and legal rights*, str. 14.

101 *Magna Charta Libertatum 1215, The text of Magna Carta*, G. R. C. Davis, *Magna Carta*, Revised Edition, British Library, 1989, str. 13, čl. 54: »No one shall be arrested or imprisoned on the appeal of a woman for the death of any person except her husband«. Vidi na: <http://www.scribd.com/doc/5677533/Magna-Charta-Libertatum-1215> *sub voce*: Magna Charta Libertatum 1215. (12. lipnja 2008)

102 Shulamith Shahar, *The Fourth Estate*, str. 14.

103 Isto, str. 15.

104 Isto.

105 Dean Trevor, *The Towns of Italy in the later Middle Ages*, Manchester University Press, 2000, str. 198-199.

Položaj žene u nasljednome pravu Vinodolskog zakona

U nasljednome pravu Vinodolskoga zakona primjećuju se izraziti elementi staroga hrvatskog tj. slavenskoga prava koje se razlikuje od rimsko-bizantskoga i kasnijega prava *Tripartita*.¹⁰⁶ Naime, termin hrvatski tj. slavenski tip nasljeđivanja, koji je u pravno-povijesnu znanost uveo Lujo Margetić, značio bi da i muški i ženski potomci, tj. srodnici, mogu biti nasljednici, ali pri tome muški imaju prednost u odnosu na ženske nasljednike istoga stupnja srodstva, tj. muški u određenom stupnju isključuju ženske,¹⁰⁷ dok po pravu *Tripartita* očeve nekretnine, koje su pripadale u tzv. nasljedna dobra (*bona hereditaria*) nasljeđuju sinovi, ali su na četvrtinu tih dobara imale pravo i kćeri (*quarta puellaris*).¹⁰⁸ Što se tiče nepokretnih dobara kupljenih novcem (*bona empticia*), onaj koji ih je stekao, mogao je njima slobodno raspolagati (oporučno ih ostaviti i sinovima i kćerima), ali u slučaju da nije sastavio oporuku, nasljeđivali bi ih u jednakim dijelovima i muški i ženski potomci. Dobra stečena darovanjem (*bona adquisita*) i dobivena uglavnom od kralja poradi određenih zasluga i službe, pripadala su samo muškim nasljednicima.¹⁰⁹

Vinodolski zakon donosi šturu odredbu o nasljeđivanju imovine za kćeri.¹¹⁰ U članku 32 predviđa se zapravo fakultativno nasljedno pravo i za žensko dijete (kćer),

106 The Customary law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werböczy (The »Tripartitum«). *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclity regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Decreta Regni mediaevalis Hungariae Tomus V, Janos M. Bak, Péter Banyó, Martyn Rady (ed.), Budapest: Department of Medieval Studies, Central European University, 2005.

Tripartit (lat. naziv *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclity regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*) je zbornik ugarskoga običajnog prava, koji je na zahtjev sabora, a po kraljevu naređenju, sastavio protonotar kraljevstva Stjepan (István) Werböczy i 1514. predložio saboru kao zakonsku osnovu. Sabor ga je prihvatio i kralj odobrio, samo ga nije sankcionirao pa nije formalno postao zakonikom. Ali je, kao službeni zbornik običajnog prava s elementima rimskoga prava, vladao u Ugarskoj i dijelu hrvatskih zemalja i u teoriji i u sudskoj praksi sve do uvođenja austrijskoga Općeg građanskog zakonika 1852. Hrvatski prijevod tog latinski pisanog zbornika priredio je varaždinski gradski notar Ivan Pergošić (*Decretum koterogaie Werbewczy Istvan diachki popiszal...*) i štampao ga u Nedelišću 1574. Zbornik je razdijeljen na tri dijela: osobe, stvari i postupak. Enciklopedija Jugoslavije, 8, Srbija-Ž, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971, str. 477. O *Tripartitu* vidi i u: Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb: Pravni fakultet, 1929; Janos M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14-16. Jahrhundert*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag gmbh, 1973, str. 74-79; 121-123; Martin C. Rady i Janos M. Bak (ur.), *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge: Centre for European Legal Studies, 2003.

107 Lujo Margetić, »O starom hrvatskom nasljednom pravu descendenata«, *Historijski zbornik*, XXV-XXVI (1972-1973), str. 273-279.

108 O ženskom nasljednom pravu prema *Tripartitu* vidi: Marija Karbić, »Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka«, u: *Historijski zbornik*, god. LIX (2006), str. 15-31.

109 Marija Karbić, »Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka«, str. 19.

110 Vinodolski zakon, čl. 32, 5r, str. 58.

ako bi njezin brat umro bez potomaka.¹¹¹ Prema Margetiću, taj čl. 32 Vinodolskog zakona uspostavlja nasljedno pravo braće i njihovih muških descendenata i nasljedno pravo sestara i njihovih muških descendenata, što je uvjetovano kneževim pristankom. Prema tome, nasljedni red po čl. 32 Vinodolskog zakona bio bi: žena za života uživa muževljevu ostavštinu (udovica, dakle, nije pravi nasljednik, nego uživatelj ostavštine). Ostavštinu nasljeđuju sinovi i ostali muški descendenti *in infinitum*. Ako ih ne bi bilo, knez odlučuje hoće li kćeri opremiti mirazom ili ih priznati za nasljednike koje će očevo imanje obrađivati zajedno sa svojim muževima, uz propisna podavanja knezu. U tom slučaju, iza kćeri nasljedstvo pripada njihovoj muškoj djeci. Ako knez nije prihvatio kćeri za nasljednike, ostavštinu nasljeđuju braća preminuloga i njihovi muški descendenti, a ako nema braće, a postoje sestre, knez opet ima pravo birati jednu alternativu spomenutu kod kćeri. Ako nema ni sestara ili ako ih knez nije prihvatio za nasljednike, imanje pripada knezu.¹¹² Na Krku, kao i na Cresu, Rabu i u Rijeci, vladalo je načelo izjednačenosti muških i ženskih descendenata u slučaju neoporučnog nasljeđivanja. U Senjskom statutu, pak, ne nalazimo odredbe o nasljeđivanju.¹¹³ Postavlja se pitanje zašto se vinodolsko društvo u nasljednome pravu prilično razlikovalo od susjednih kvarnerskih društava.

Prema Mihi Baradi, navedena odredba Vinodolskoga zakona o ženskome nasljeđivanju odnosi se nasljedno pravo kod društvenoga sloja koji je u Vinodolu prevladao, a radi se o »gradokmetovima« (*iobagiones castris*), koji su živjeli najvećim dijelom od zemlje (za razliku od promatranih gradskih tipova zajednica na Kvarneru, Krka i Senja) i imali su određene obveze i podavanja prema svome gospodararu. Prema čl. 32 Vinodolskoga zakona, njihove kćeri, dakle, nisu bile nužni nasljednik nakon smrti roditelja, čak ni u pomanjkanju izravnih muških potomaka, već je njihovo nasljedstvo zavisilo isključivo od volje njihova gospodara, kneza, koji im je mogao dati miraz i lišiti ih imanja pokojnih roditelja ili ih ostaviti na imanju, ako je smatrao da će one, zajedno sa svojim mužem, kojega bi na to imanje dovele, moći redovno ispunjavati sve svoje dužnosti i službe prema njemu. Također je važno istaknuti da je pojedino kmetsko imanje u Vinodolu bilo kućno, a ne obiteljsko, i redovno je bilo u rukama muškarca. Prema čl. 32 zakon o nasljedstvu nastupa »po smrti očini i materini«, odnosno to znači da bi po smrti muža, koji je, obzirom na nasljednike, mogao biti otac ili djed, njegovo imanje prelazilo u prvom redu na njegovu preživjelu ženu (udovicu), ali samo na uživanje; poslije njezine smrti nasljeđivali su ga njihovi sinovi, a ako su sinovi već bili umrli, tada unuci. Na taj način je imanje, dokle god je to bilo moguće, ostajalo u rukama izravne muške loze. Samo u slučaju da je ona

111 Lujo Margetić, »Porijeklo načela *paterna paternis* u srednjovjekovnim pravnim sustavima na jadranskoj obali«, u: *Istra i Kvarner – izbor studija*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1996, str. 292–293.

112 Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 1996, str. 160.

113 Isto, str. 157.

izumrla, nasljedstvo je postajalo fakultativno, tj. ako je knez htio, prelazilo je na izravnu žensku lozu, kćeri ili unuke, ali što se tiče ovih posljednjih, samo po muškoj, a ne ženskoj liniji. Ako ni tih izravnih potomaka nije bilo, imanje bi pripalo knezu.¹¹⁴

Zaključak

Iz analize pojedinih statutarnih odredbi Vinodolskog zakona (1288.), Senjskog i Krčkog statuta (1388.), koje se tiču pravnoga položaja žena, možemo zaključiti da nam navedeni statuti sjevernih kvarnerskih općina mogu poslužiti kao vrstan izvor za uvid u društvenu sliku ovih urbanih zajednica. Iako statuti odražavaju potrebu zajednice za regulacijom društvenih odnosa i normi, oni nisu regulirali nijedno područje života u cijelosti, nego su sadržavali samo najvažnije pravne norme ili izmjene dotad uvriježenih običaja, posebice u razdoblju do XIV. stoljeća. Iako sâm osvrt na statutarne odredbe kvarnerskih komuna Vinodola, Krka i Senja nije dovoljan u oslikavanju tako kompleksnog pitanja kakav je pravni položaj žene u praksi, ipak može dati naslutiti životnu realnost žena u društvu. Jedna od temeljnih značajki društva u vinodolskim općinama u vrijeme donošenja Vinodolskog zakona u drugoj polovici XIII. stoljeća jest da su svi društveni slojevi, bez obzira jesu li muškarci i žene, jednaki pred zakonom. Od svojih 75 članaka, Vinodolski zakon posvećuje devet članaka ženama i njihovu pravnom položaju. Vinodolski zakon se u odredbama koje se tiču ženske problematike najviše usmjerio na pitanja zlostavljanja, obrane moralne časti žene, svjedočenja i nasljeđivanja (čl. 18, 20, 27, 28, 32, 56, 59, 61, 67), Senjski statut u svojim se odredbama osvrće na fizičko nasilje nad i među ženama te moralnu uvredu, dok se Krčki statut, osim spomenutih odredbi koje se odnose na fizičko nasilje nad ženama, još osvrće i na žensko trovanje te na verbalne i moralne uvrede. Krčki i Senjski statut za silovanje donose smrtnu kaznu, iako je dokazni postupak u Krčkom statutu prilično zahtjevan i kompleksan. Ova dva statuta u dokaznom postupku koriste i torturu, što nije bilo poznato u Vinodolskom zakonu, gdje se delikt dokazivao svjedocima, a u slučaju da ih nije bilo, vjerovalo bi se ženi koja bi se zaklinjala na istinu, zajedno sa svojim porotnicima. Dakle, iz navedenoga možemo zaključiti da je na temelju usporedbe Vinodolskog zakona te Krčkog i Senjskog statuta, položaj žena ipak bio nešto povoljniji u vinodolskom društvu. Vinodolski zakon ne pravi uvijek izričitu razliku između muškarca i žene. Kao što smo vidjeli, primjerice, za vrijeđanje (čl. 28) kažnjava se »muž ili žena«, bez obzira je li uvreda izrečena muškarcu ili ženi. U još većem stupnju uspio je Vinodolski zakon izjednačiti položaj muškarca i žene, i to u slučaju trovanja, a u pogledu kazne za trovateljicu ili muškarca vračarâ, zauzima humanije stajalište. Također, kod svjedočenja Vinodolski zakon uzima u obzir i muškarca i ženu, dok je u krčkome društvu,

---

114 Miho Barada, *Hrvatski vladeoski feudalizam*, str. 48-49.

žena samo drugorazredni svjedok i to isključivo u slučajevima uvrede među ženama. Senjski statut ne spominje ženu kao mogućeg svjedoka. Međutim, u Krku kao i u kvarnerskim društvima općenito, nasljedni položaj žena bio je bolji u odnosu na Vinodol, budući da je na Krku, Cresu, Rabu ili u Rijeci vladalo načelo izjednačenosti muških i ženskih descendenata u slučaju neoporučnoga nasljeđivanja, dok je u vinodolskome društvu prevladavalo fakultativno nasljedno pravo za ženske nasljednike; ukoliko ne bi bilo muških nasljednika, kćeri bi mogle uživati očeva dobra, ali samo uz kneževo odobrenje.

Iako na kvantitativnoj razini količina odredbi o moralnoj zaštiti žene nije ista u svakoj komuni, iz analiziranih statutarnih odredbi svih triju statuta (Vinodolskog zakona, Senjskog i Krčkog statuta) može se uočiti da je mogućnost javnoga djelovanja žene u srednjovjekovnom društvu Hrvatskoga primorja vrlo skućena i svedena na privatni prostor, u obiteljsko okruženje, ali je pravna zaštita žene i preko nje i njezine obitelji, napose u pogledu morala, bila vrlo jaka. No, ipak, u Senju kao gospodarskom središtu Primorja, žena se bavi zanimanjima kao što su krčmarenje i trgovina. Stoga je logično da je poslovna žena bila pravno zaštićena, iako u znatno manjoj mjeri od one koja je bila kod kuće. U usporedbi s ostalim komunama istočne jadranske obale vidljivo je da je pravni položaj žena i u društvu kvarnerskih komuna bio prilično povoljan i žena je bila pod jakim pravnom zaštitom. Što se tiče svjedočenja, kao i u drugim jadranskim komunama, pa i gradovima zapadne Europe, nje-na je sposobnost bila ograničena. Iz navedenoga se može zaključiti da se po pitanju pravnoga položaja žene u srednjovjekovnim statutarnim odredbama razmatranih komuna (Vinodol, Krk i Senj) nisu razlikovale od svojih bližih susjednih komuna (primjerice istarskih komuna, Trsata, Raba i sl.) ili onih udaljenijih (Zadra, Trogira, Dubrovnika, Perugie itd.) i uklapale su se u opću sliku mediteranskoga područja i zapadne Europe.

SUMMARY

Some aspects of the legal position of women in the statutes of Vinodol, Senj and Krk

The analysis of several provisions contained within the statutes of Vinodol (1288), Senj (1388), and Krk (1388) concerning women's position allows the conclusion that those legal documents of the Northern Kvarner communes can serve as an excellent source for the research of the legal position of women in the urban societies of the area. Although the statutes reflect the community's necessity to regulate social relations and norms, they are not concerned with aspects such as life integrity. They contain only the most important legal rules and reflect certain aspects of customary law. Regardless of the fact that an examination of the articles of the statutes of Kvarner communes cannot reveal all the aspects of such a complex question as the legal position of women in medieval societies, it can, however,

provide certain insight to the daily life of women in those societies, particularly regarding their legal position. One of the main characteristics of the society of Vinodol in the second half of the thirteenth century, when the Statute of Vinodol was composed (1288), is that all classes of the society, regardless of sex, were equal in the eyes of the law. The Statute of Vinodol consists of 75 paragraphs and nine of them concern women and their legal position. Those nine clauses of the Statute mainly concern issues such as maltreatment of women, defense of women's moral reputation, testimony of women in court, and women's inheritance (articles 18, 20, 27, 28, 32, 56, 59, 61, 67). In the Statute of Senj, some of the provisions concern physical violence against women or between women as well as moral offense. The Statute of Krk includes provisions concerning physical violence over women, cases of women poisoners, and moral and verbal insults. According to the statutes of Senj and Krk, the punishment for rape was death, although the Statute of Krk included very complex demonstrative proceedings. Both of those statutes prescribed torture as a demonstrative instrument. Torture was unknown in the Statute of Vinodol, where the offenses were corroborated by witnesses. In the case where there were no witnesses, the judge would believe the female victim, who had to swear to tell the truth. Based on the comparison of those three statutes it can therefore be concluded that women's position in the society of Vinodol was somewhat better. The Statute of Vinodol does not always make explicit differences between men and women. Under Article 28, for example, both men and women are fined for committing verbal offense against either a man or a woman. In another article of the Statute of Vinodol, the equal position of men and women is even more obvious. This is best demonstrated by the case of poisoning where, regarding the punishment of the man or woman who committed the crime, the Statute of Vinodol takes a more human approach than the other statutes. Regarding court testimony, the Statute of Vinodol considers both men and women as equal witnesses. In contrast, according to the Statute of Krk, a woman is just an auxiliary (second) witness, and only in the cases of insults between women. Finally, the Statute of Senj does not mention women as witnesses at all. The hereditary position of women, however, was much better in Krk and Senj than in Vinodol.

Although the number of clauses regarding moral protection of women is not equal in the three examined statutes, the analysis reveals that women's possibilities in medieval societies of the Croatian coast were rather limited. Women were confined to private and family circles. Yet, the legal protection of a woman and her family, especially regarding morality, was strong. In Senj, however, important economic center of the Kvarner region, a woman could work as an innkeeper or a saleswoman. Logically, working women enjoyed legal protection, but the protection enjoyed by women confined to their home and family was stronger. When compared to other communities of the eastern Adriatic coastline, the position of women in the communal societies of the Kvarner region was more favorable. Namely, women in this region enjoyed strong legal protection. Even more, a 'good and honest' woman was accepted as a witness in court, if there were no other male witnesses, of course.

Keywords: position of women, criminal law, Statute of Vinodol, Statute of Senjski, Statute of Krk, Middle Ages